

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за перше півріччя 2013 р.

Судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах

Зміна складу осіб, які беруть участь у справі в цивільному процесі

Інтереси правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини та їх значення для правової системи України

9(157)'2013

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Пилипчук П.П. — Голова Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — заступник керівника апарату Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант служби керівника апарату Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Міщенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник секретаря Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

2 Новини. Події. Факти *News. Events. Facts.*

3 Висновки Верховного Суду України *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

3 Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за перше півріччя 2013 р.

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the first half of 2013

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на веб-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4-а, кімн. 109

м. Київ

01043

Телефони:

відповідальний секретар

(44) 253–1683,

група технічного забезпечення

(44) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,

І.М. Мариненко,

К.С. Мусієнко,

П.О. Мусієнко,

О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова,

В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусієнко

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

просп. Правади, 31-а, оф. 511

м. Київ

04108

Телефони: (44) 468–3131, 464–1442, 464–1444.

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

Чоколівський бульвар, 19

м. Київ

03168

Телефон (факс): (44) 502–6808

Підписано до друку 17.09.2013.

Формат 60×90 1/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 2580 пр. Ціна договірна

17 Судова практика *Court Practice*

17 Рішення в адміністративних справах

Decisions in administrative cases

22 Рішення у господарських справах

Decisions in commercial cases

26 Рішення у кримінальних справах

Decisions in criminal cases

28 Рішення у цивільних справах

Decisions in civil cases

33 Проблеми вдосконалення законодавства *Challenges of Improvement of Legislation*

33 Лузан Т.Л. Зміна складу осіб, які беруть участь у справі в цивільному процесі

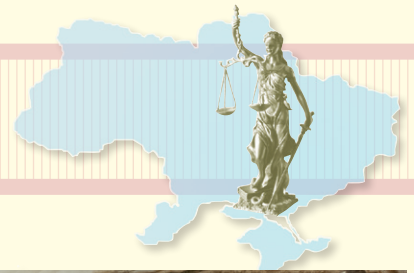
Luzan T.L. Change in persons participating in the civil case proceedings

40 Точка зору *Opinion*

40 Солоткий С.А. Інтереси правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини та їх значення для правової системи України

Solotkyi S.A. Interests of justice in the case law of the European Court of Human Rights and their importance for the legal system of Ukraine

Голова Верховного Суду вручив державні нагороди

13 вересня на зборах суддів Верховного Суду України Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** вручив орден князя Ярослава Мудрого V ступеня Голові Верховного Суду України у відставці **Петру Пилипчуку** та орден «За заслуги» III ступеня судді Верховного Суду України у відставці **Анатолію Кияшку**, якими вони нагороджені відповідно до Указу Президента України з нагоди Дня Конституції України. Гарними квітами та тривалими оплесками колеги вітали Петра Пилиповича й Анатолія Яковича з такими державними відзнаками.

А до Дня Незалежності нашої країни іншим Указом Президента України орденами «За заслуги» III ступеня нагороджено суддів Верховного Суду України у відставці **Михайла Макаренка** та **Володимира Перепічя**. Також з цієї нагоди медалі «За працю і звитягу» удостоєні й працівники апарату Верховного Суду України — начальник відділу управління забезпечення діяльності Судової палати в адміністративних справах **Лариса Петренко** та головний консультант управління забезпечення діяльності Судової палати у кримінальних справах **Людмила Харевіна**. Ці медалі їм нещодавно вручив Голова Верховного Суду України Ярослав Романюк, побажавши нагородженим міцного здоров'я, подальших успіхів у праці та особистому житті.

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ
Українська | English

Головна сторінка
Друк • Пошук

Про Верховний Суд України

Інформація для громадян

Законодавство

Пленум Верховного Суду України

Судова практика

Доступ до публічної інформації

Науково-консультативна рада при Верховному Суді України

Новини

Публікації у ЗМІ

Міжнародні зв'язки

Державні закупівлі

Конкурс на заміщення вакантних посад

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції.

Рішення Верховного Суду України, прийняте за результатами розгляду заяви про перетяг судового рішення з мотивів неодажнього застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень. Вони застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначені норми права, та для всіх судів України.

ПЕРЕЛІК СПРАВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДО РОЗГЛЯДУ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

- [Справи, призначені до розгляду Судовою палатою в адміністративних справах](#)
- [Справи, призначені до розгляду Судовою палатою у господарських справах](#)
- [Справи, призначені до розгляду Судовою палатою у кримінальних справах](#)
- [Справи, призначені до розгляду Судовою палатою у цивільних справах](#)

НОВИНИ

09.09.2013
[Вручено державні нагороди](#)

05.09.2013
[До уваги учасників іспитів на заміщення вакантних посад державних службовців в апараті Верховного Суду України](#)

04.09.2013
[ПРАВОВИЙ ВІСНИКОВК Верховного Суду України у спорі про звернення стягнення на предмет іпотеки](#)

04.09.2013
[ПРАВОВИЙ ВІСНИКОВК Верховного Суду України у спорі про стягнення на користь спадкоємця процентів за договором банківського вкладу, укладеним спадкоємцем](#)

03.09.2013

НАША АДРЕСА

01043, Україна, м. Київ, вул. П. Орлика, 4

ПОРЯДОК ПЕРЕГЛЯДУ судових рішень Верховним Судом України

ТЕЛЕФОНИ, за якими надаються довідки у справах

РІШЕННЯ Верховного Суду України

ПРАВОВІ ВІСНИКОВКИ Верховного Суду України

ОФІЦІЙНІ ВИДАННЯ

Офіційний веб-сайт Верховного Суду України змінив своє «обличчя»

Офіційний веб-сайт Верховного Суду України, за даними статистики, є одним із найвідвідуваніших серед аналогічних ресурсів органів державної влади.

Модернізований програмний комплекс та прозора структура оновленого інтернет-ресурсу забезпечують простоту і зручність пошуку інформації, створюють умови для задоволення потреб різних груп користувачів.

Враховано також можливість відтворення усіх сторінок сайту на найсучасніших портативних комп'ютерах.

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за перше півріччя 2013 р.

Спори про право власності та інші речові права

1. За нормами статей 1, 6, 9, 61 ЖК України, ст. 29 ЦК України місцем постійного проживання особи є жила приміщення, в якому особа постійно проживає, має передбачені ст. 64 ЖК України права користування цим приміщенням і на яке за особою зберігається це право й у разі тимчасової відсутності, а отже, і право на приватизацію разом з іншими членами сім'ї (ст. 1, ч. 1 ст. 5, ст. 8 Закону України від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду»).

Усупереч наведеним положенням закону суд помилково пов'язав право осіб на приватизацію з фактом їхньої реєстрації в спірній квартирі, яка здійснюється на підставі Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», а не з їхнім правом на житло та фактом проживання у квартирі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 січня 2013 р. у справі № 6-125цс12*).

2. Питання про вилучення після смерті інваліда автомобіля, отриманого ним як гуманітарна допомога, має вирішуватись на підставі нормативно-правових актів, що були чинними на час смерті інваліда.

Права та обов'язки в членів сім'ї інваліда стосовно автомобіля виникають після смерті інваліда, а не в момент забезпечення його автомобілем (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 січня 2013 р. у справі № 6-153цс12*).

3. Аналіз ч. 2 ст. 651 ЦК України, частин 4, 5 ст. 653 ЦК України дає підстави для висновку, що виконане за договором до його зміни чи ро-

зрвання поверненню не підлягає, якщо інше не встановлено договором або законом.

Якщо особа отримала свідоцтво про право власності на об'єкт інвестування (квартиру) до виникнення спору про розірвання інвестиційного договору, то висновок про припинення права власності цієї особи на об'єкт інвестування (квартиру) суперечитиме ч. 4 ст. 653 ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-158цс12*).

4. У спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають із часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до гл. 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 зазначеного Кодексу)¹. Спадкоємець, який прийняв у спадщину нерухоме майно, незалежно від його державної реєстрації має право витребувати це майно від його добросовісного набувача з підстав, передбачених ст. 388 ЦК України, зокрема, у разі, якщо воно вибуло з володіння спадкодавця поза волю останнього (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 січня 2013 р. у справі № 6-164цс12*).

¹ Статтю 1299 ЦК України виключено на підставі Закону України від 4 липня 2013 р. № 402-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

5. Згідно із частинами 1 та 2 ст. 5 ЦК України акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання чинності відповідними актами; акт цивільного законодавства не має зворотної дії в часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи.

Законом України від 11 січня 2011 р. № 2913-VI «Про внесення зміни до статті 61 Сімейного кодексу України щодо об'єктів права спільної сумісної власності подружжя», що набрав чинності 8 лютого 2011 р., ст. 61 СК України доповнено ч. 5, якою передбачено, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя є земельна ділянка, набута внаслідок безоплатної передачі її одному з подружжя із земель державної або комунальної власності, у тому числі приватизації.

Визнаючи спірні земельні ділянки, одержані сторонами в 1996 та 2009 рр., спільною сумісною власністю подружжя, суди безпідставно керувалися ч. 5 ст. 61 СК України, застосувавши цю норму до правовідносин, що виникли до набрання чинності зазначеним вище Законом (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 6-175цс12*).

6. Аналіз положень статей 183, 358, 364, 379, 380, 382 ЦК України дає підстави для висновку, що виділ часток (поділ) жилого будинку, що перебуває у спільній частковій власності, можливий, якщо кожній зі сторін може бути виділено відокремлену частину будинку із самостійним виходом (квартиру) або у разі, коли є технічна можливість переобладнання будинку в ізольовані квартири, які за розміром відповідають розміру часток співвласників у праві власності.

Якщо виділ (поділ) технічно можливий, але з відхиленням від розміру ідеальних часток співвласників з урахуванням конкретних обставин, то він може бути проведений зі зміною ідеальних часток і присудженням грошової компенсації співвласнику, частка якого зменшилась.

Отже, визначальним для виділу частки або поділу будинку в натурі, який перебуває у спільній частковій власності, є не порядок користування будинком, а розмір часток співвласників і технічна можливість виділу частки або поділу будинку відповідно до часток співвласників.

Оскільки учасники спільної часткової власності мають рівні права стосовно спільного майна пропорційно до своєї частки в ньому, суд, здійснюючи поділ майна в натурі (виділ частки), передає співвласнику частку житлового будин-

ку та нежитлових приміщень, яка відповідає розміру й вартості його частки, якщо це можливо без завдання неспівмірної шкоди господарському призначенню будівлі. Під неспівмірною шкодою господарського призначення слід розуміти суттєве погіршення технічного стану житлового будинку, перетворення в результаті переобладнання житлових приміщень на нежитлові, надання в рахунок частки приміщень, які не можуть бути використані як жилі через невеликий розмір площі або через неможливість їх використання (відсутність денного світла тощо).

У тих випадках, коли в результаті поділу (виділу) співвласнику передається частина житлового будинку, яка перевищує його частку, суд стягує з нього відповідну грошову компенсацію й зазначає в рішенні про зміну часток у праві власності на будинок (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 квітня 2013 р. у справі № 6-12цс13*).

7. З огляду на положення ч. 1 ст. 17 Закону України від 7 лютого 1991 р. № 697-XII «Про власність» майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї у період чинності цього Закону, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними, тому з'ясуванню судом підлягають ці обставини, а не наявність чи відсутність судового рішення про встановлення факту проживання однією сім'єю (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 квітня 2013 р. у справі № 6-23цс13*).

8. Вимоги особи, що ґрунтуються на її праві власності на арештоване майно, розглядаються за правилами, установленими для розгляду позовів про звільнення майна з-під арешту. У порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, коли арешт на майно накладено при провадженні в кримінальній справі, розглядаються заяви боржників на правильність арешту майна (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 6-26цс13*).

9. Вирішуючи спір, предметом якого є правовідносини, пов'язані з виселенням відповідачів із приміщення, що знаходиться на території бази відпочинку, суди мають виходити з положень, визначених статтями 814, 821 ЦК України, тільки в разі встановлення, що це приміщення входить до складу житлового фонду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 квітня 2013 р. у справі № 6-30цс13*).

Спори, що виникають із земельних правовідносин

1. У разі видання органом виконавчої влади або органом місцевого самоврядування акта, яким порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою, такий акт визнається не дійсним (ст. 155 ЗК України).

Аналіз абз. 1 п. 12 розд. X «Перехідні положення» ЗК України з урахуванням ч. 2 ст. 19 Конституції України дає підстави для висновку про те, що й державний акт на право власності на земельну ділянку, виданий органом, який не мав на це законних повноважень, визнається не дійсним.

Отже, висновок про те, що визнання державного акта на право власності на земельну ділянку не передбачено законодавством, суперечить наведеному вище нормам закону (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 6-169ц12*).

2. Державна реєстрація договору оренди земельної ділянки в період визначеного сторонами строку дії договору забезпечує правомірне, довірне використання орендарем орендованої земельної ділянки відповідно до норм ЗК України, ЦК України, Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» та Закону України від 11 лютого 2010 р. № 1878-VI «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України» незалежно від дати проведення такої реєстрації, до пред'явлення позову про повернення земельної ділянки чи після його пред'явлення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 березня 2013 р. у справі № 6-5ц13*).

3. Видання головою державної адміністрації розпорядження про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без висновку державної експертизи зазначеного проекту землеустрою суперечить положенням законів України, зокрема: ч. 6 ст. 123 ЗК України та ст. 9 Закону України від 17 червня 2004 р. № 1808-IV «Про державну експертизу землеупорядної документації» (у редакції зазначених норм, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин).

Орендна плата за землю — це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою. Річна орендна плата за земельні ділянки, які перебувають у державній або комунальній власності, не може бути меншою за розмір земельного податку, що встановлюється Законом України від 3 липня 1992 р. № 2535-XII

«Про плату за землю»², та перевищувати 10 відсотків їх нормативної грошової оцінки (частини 1, 4 ст. 21 Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин).

Випадки обов'язкового проведення грошової оцінки земельних ділянок зазначено в ч. 1 ст. 13 Закону України від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV «Про оцінку земель» (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин): визначення розміру земельного податку, визначення розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 травня 2013 р. у справі № 6-11ц13*).

4. Відповідно до ч. 9 ст. 149 ЗК України, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, Кабінет Міністрів України вилучає земельні ділянки державної власності, які перебувають у постійному користуванні, — ріллю, багаторічні насадження для несільськогосподарських потреб, ліси площею понад 1 га для нелісогосподарських потреб, а також земельні ділянки природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, крім випадків, визначених частинами 5—8 цієї статті, та у випадках, визначених ст. 150 цього Кодексу.

Вилучення земель лісового фонду загальною площею понад 10 га із постійного користування підприємства лісового господарства для нелісогосподарських потреб не Кабінетом Міністрів України, а головою обласної державної адміністрації з розбивкою цієї площі на окремі ділянки розміром по 0,99 га свідчить про недотримання зазначених норм (*постанови судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України: від 20 березня 2013 р. у справі № 6-13ц13; від 20 березня 2013 р. у справі № 6-20ц13; від 17 квітня 2013 р. у справі № 6-28ц13*).

5. Відповідно до ст. 328 ЦК України право власності набувається на підставах, не заборонених законом. Право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом.

Правові підстави набуття громадянами і юридичними особами права власності та права

²Закон втратив чинність на підставі ПК України, але був чинним на момент виникнення спірних правовідносин.

користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності визначено ч. 1 ст. 116 ЗК України. Такими підставами є рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, передбачених цим Кодексом або за результатами аукціону.

Видача державного акта на право власності на земельну ділянку без визначеної законом (ч. 1 ст. 116 ЗК України) підстави є неправомірною, а державний акт, виданий з порушеннями вимог статей 116, 118 ЗК України, — недійсним (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 квітня 2013 р. № 6-14цс13*).

6. У разі приватизації громадянином земельної ділянки необхідність сплати до бюджету відновної вартості багаторічних зелених насаджень, що ростуть на ній, виникає із самого лише факту переходу до громадянина права власності на земельну ділянку, а отже й зелених насаджень на ній, і не пов'язується з їх фактичним видаленням (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 3 квітня 2013 р. у справі № 6-24цс13; від 12 червня 2013 р. у справі № 6-44цс13*).

7. Відповідно до статей 60, 61 ЗК України та статей 88, 89 Водного кодексу України вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності, за окремими проектами, що розробляються, узгоджуються та затверджуються відповідними органами, встановлюються прибережні захисні смуги з режимом обмеженої господарської діяльності.

Дотримання встановлених заборон є необхідною умовою використання земельної ділянки, на яку поширюється режим прибережної захисної смуги, з тією метою, щоб навіть потенційне їх порушення не могло зашкодити охороні навколишнього природного середовища в цілому й конкретному водному об'єкту зокрема.

Спорудження паркану по межі орендованої земельної ділянки не є таким, що суперечить цій меті (*постанова судових палат у цивільних, адміністративних та господарських справах Верховного Суду України від 22 травня 2013 р. у справі № 6-25цс13*).

8. Судам підвідомчі (підсудні) справи за заявами, зокрема, з приводу володіння, користування, розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб, і визнання недійсними державних

актів про право власності та право постійного користування земельними ділянками.

Державні акти на право власності на земельні ділянки є документами, що посвідчують право власності й видаються на підставі відповідних рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень. У спорах, пов'язаних із правом власності на земельні ділянки, недійсними можуть визнаватися як зазначені рішення, на підставі яких видано відповідні державні акти, так і самі акти на право власності на земельні ділянки. Визнання недійсними державних актів на право власності вважається законним, належним та окремим способом поновлення порушених прав у судовому порядку.

Згідно з абз. 1 п. 12 розд. X «Перехідні положення» ЗК України (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин)³ до розмежування земель державної та комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями (крім земель, переданих у приватну власність, та земель, зазначених в абз. 3 цього пункту) у межах населених пунктів здійснюють відповідні сільські, селищні, міські ради, а за межами населених пунктів — відповідні органи виконавчої влади.

У зв'язку із цим до розмежування земель державної та комунальної власності повноваження щодо розпорядження землями в межах міста здійснює міська рада, а не міська державна адміністрація.

Суд не врахував, що встановлений ст. 118 ЗК України порядок передачі земельних ділянок громадянам дотриманий не був і що розпорядження міської державної адміністрації видано до розроблення технічної документації із землеустрою та що додаток до розпорядження не містить відомостей про площу земельних ділянок, які надаються громадянам (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 травня 2013 р. у справі № 6-33цс13*).

9. Державні акти на право власності на земельні ділянки є документами, що посвідчують право власності й видаються на підставі відповідних рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень. У спорах, що пов'язані з правом власності на земельні ділянки, недійсними можуть визнаватися як зазначені рішення, на підставі яких видано відповідні державні акти,

³ Пункт 12 розд. X ЗК України виключено на підставі Закону України від 6 вересня 2012 р. № 5245-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності».

так і самі акти на право власності на земельні ділянки.

Статтею 140 ЗК України визначено перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку для випадків, коли право власності набуто в передбаченому законом порядку, а не

коли особа набула право власності на земельну ділянку на підставі незаконного розпорядження органу місцевого самоврядування (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 червня 2013 р. у справі № 6-57цс13*).

Спори щодо виконання зобов'язань

1. За ст. 635 ЦК України попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором.

Необґрунтоване ухилення однієї зі сторін від укладення основного договору, передбаченого попереднім договором, може бути підставою для відшкодування другій стороні збитків, завданих простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 614 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

Установлюючи презумпцію вини особи, яка порушила зобов'язання, ЦК України покладає на неї обов'язок довести відсутність своєї вини. Особа звільняється від відповідальності лише в тому разі, коли доведе відсутність своєї вини в порушенні зобов'язання (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 13 лютого 2013 р. у справі № 6-170цс12*).

2. Відповідно до ч. 1 ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Згідно зі ст. 570 ЦК України завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторі боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в

рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом.

Внесення завдатку як способу забезпечення виконання зобов'язання може мати місце лише в разі наявності зобов'язання, яке повинно було виникати на підставі договору.

Оскільки договору, який би за своєю формою та змістом відповідав вимогам закону, між сторонами укладено не було, а вони лише домовилися укласти такий договір у майбутньому, то передана однією зі сторін грошова сума є авансом, який підлягає поверненню (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 13 лютого 2013 р. у справі № 6-176цс12*).

3. Згідно зі ст. 68 ЖК України наймач зобов'язаний своєчасно вносити квартирну плату та плату за комунальні послуги.

До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить встановлення в порядку і межах, визначених законодавством, тарифів щодо оплати побутових, комунальних, транспортних та інших послуг, які надаються підприємствами та організаціями комунальної власності відповідних територіальних громад, а також погодження в установленому порядку цих питань із підприємствами, установами та організаціями, які не належать до комунальної власності.

Не ґрунтується на законі висновок суду про відсутність підстав для стягнення заборгованості зі споживача житлово-комунальних послуг лише з тих підстав, що постановою суду визнано неправомірним рішення виконавчого комітету міської ради про зміну тарифів. У такому разі слід виходити з тарифів, які були чинними до прийняття визнаних згодом недійсними тарифів або затвердженими на виконання постанови суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 березня 2013 р. у справі № 6-бцс13*).

Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

1. Відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі

зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

До припинення поруки призводять такі зміни умов основного зобов'язання без згоди поручителя, які призвели або можуть призвести до збільшення обсягу відповідальності останнього. Збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає в разі: підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими грошовими коштами; установлення (збільшення розміру) неустойки; встановлення нових умов щодо порядку зміни процентної ставки в бік збільшення тощо.

У зобов'язаннях, в яких беруть участь поручителі, збільшення кредитної процентної ставки навіть за згодою банку та боржника, але без згоди поручителя або відповідної умови в договорі поруки, не дає підстав для покладення на останнього відповідальності за невиконання або неналежне виконання позичальником своїх зобов'язань перед банком (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-172цс12*).

2. Відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Оскільки договорами поруки було встановлено строк її припинення — після закінчення трьох років, починаючи від останнього дня, передбаченого для виконання зобов'язань за договором кредиту, а кредитним договором встановлено його дію до 24 червня 2009 р., то днем настання строку виконання основного зобов'язання, з якого починається відлік трирічного строку для пред'явлення кредитором вимоги до поручителів, буде 25 червня 2009 р., а припинення поруки відповідно до вимог ч. 4 ст. 559 ЦК України — 25 червня 2012 р. (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 лютого 2013 р. у справі № 6-3цс13*).

3. Згідно із ч. 1 ст. 589 ЦК України в разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави.

Відповідно до ст. 27 Закону України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» застava зберігає силу, якщо за однією з підстав, зазначених в законі, майно або майнові пра-

ва, що складають предмет застави, переходять у власність іншої особи; застava зберігає силу і у випадках, коли у встановленому законом порядку відбувається уступка заставодержателем забезпеченої заставою вимоги іншій особі або переведення боржником боргу, який виник із забезпеченої заставою вимоги.

Ці норми застосовуються з урахуванням положень Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», який визначає правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, установлених із метою забезпечення виконання зобов'язань.

Реалізація майна, що є предметом застави, яка проведена в межах ліквідаційної процедури, без припинення обтяжень, не припиняє заставу, тому застava зберігає чинність при переході права власності на предмет застави до іншої особи, отже, на неї може бути звернено стягнення з підстав, передбачених статтями 25, 26 Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 квітня 2013 р. у справі № 6-7цс13*).

4. Аналіз положень статей 526, 572, 590, 627 ЦК України, частин 1, 7 ст. 20 Закону України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» та ст. 25 Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» дає підстави для висновку про те, що актами цивільного законодавства України надано право сторонам договору самим обирати спосіб та порядок врегулювання спірних питань щодо виконання умов договору, зокрема заставодержатель має право на власний розсуд обрати спосіб звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження, у тому числі і продаж обтяжувачем предмета забезпечувального обтяження шляхом укладення договору купівлі-продажу з іншою особою-покупцем або на публічних торгах (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 березня 2013 р. у справі № 6-10цс13*).

5. Іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Відповідно до ч. 1 ст. 608 ЦК України зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

У разі смерті боржника за кредитним договором за наявності спадкоємців відбувається зміна боржника в зобов'язанні, який несе відповідальність у межах вартості майна, одержаного у спадщину.

Якщо іпотекодавець не погоджується забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником, договір іпотеки на підставі ч. 1 ст. 523 ЦК України припиняється (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 квітня 2013 р. у справі № 6-18цс13*).

6. Згода поручителя на збільшення обсягу його відповідальності повинна бути очевидною

й наданою в спосіб, передбачений договором поруки. Надання згоди учасником товариства з обмеженою відповідальністю, який є одночасно поручителем, на збільшення процентної ставки за наданим товариству кредитом без дотримання зазначених вище вимог не свідчить про надання ним у спосіб, передбачений договором, згоди на збільшення обсягу своєї відповідальності як поручителя та тягне за собою припинення поруки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 червня 2013 р. у справі № 6-43цс13*).

Спори щодо визнання правочинів недійсними

1. Іпотека виникає відповідно до Закону України від 19 червня 2003 р. № 979-IV «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» та Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» щодо нерухомого майна, об'єктів незавершеного будівництва та майнових прав на нерухомість, будівництво якої не завершено.

Іпотекодавцем за іпотечним договором, предметом іпотеки за яким є майнові права на нерухомість, будівництво якої не завершено, може бути забудовник — особа, яка організовує спорудження нерухомості для власних потреб чи для передачі її у власність іншим особам, або особа, власністю якої стане ця нерухомість після завершення будівництва.

Майнові права на об'єкт незавершеного будівництва (квартиру), вартість якого була сплачена замовником за договором будівельного підяду, відповідно до положень Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин) не могли бути предметом застави, тому іпотекодавець неправомірно передав в іпотеку зазначені майнові права, у зв'язку з чим договір іпотеки, який укладено без згоди замовника на передачу майнових прав на квартиру в іпотеку, є недійсним у силу статей 203, 215 ЦК України як такий, що укладений із порушенням вимог ч. 2 ст. 583 ЦК України та ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка була чинною на час укладення договору іпотеки) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 січня 2013 р. у справі № 6-168цс12*).

2. Виходячи з аналізу правової природи процедури реалізації майна на прилюдних тор-

гах, яка полягає в продажу майна, тобто в забезпеченні переходу права власності на майно боржника, на яке звернено стягнення, до покупця—учасника прилюдних торгів, та урахування особливості, передбачені законодавством щодо проведення прилюдних торгів, складання за результатами їх проведення акта про проведення прилюдних торгів є оформленням договірних відносин купівлі-продажу майна на прилюдних торгах, а отже, є правочином.

Оскільки відчуження майна з прилюдних торгів належить до угод купівлі-продажу, то така угода може визнаватися недійсною в судовому порядку з підстав недодержання в момент її вчинення вимог, які встановлені частинами 1—3 та 6 ст. 203 ЦК України (ч. 1 ст. 215 цього Кодексу).

Підставою для визнання прилюдних торгів недійсними є порушення встановлених законодавством правил проведення торгів, визначених Тимчасовим положенням про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5 (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 лютого 2013 р. у справі № 6-174цс12*).

3. У ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка була чинною з 12 травня 2006 р. до 14 січня 2009 р.) визначено вичерпний перелік об'єктів, які могли бути предметом іпотеки за іпотечним договором.

З огляду на положення цієї норми та впродовж зазначеного періоду майнові права на окремі приміщення в житловому будинку не могли бути предметом іпотеки (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 квітня 2013 р. у справі № 6-8цс13*).

4. Відповідно до положень частин 1, 3 ст. 575 ЦК України застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи, є іпотекою.

Заставодавцем може бути власник речі або особа, якій належить майнове право, а також особа, якій власник речі або особа, якій належить майнове право, передали річ або майнове право з правом їх застави (ч. 2 ст. 583 зазначеного Кодексу).

Майнове право, що є предметом застави (іпотеки), — це обумовлене право набуття в майбутньому прав власності на нерухоме майно (право під відкладальною умовою), яке виникає тоді, коли виконані певні, але не всі правові передумови, що є необхідними й достатніми для набуття речового права.

Виконання грошових зобов'язань за інвестиційною угодою, а саме повна сплата вартості об'єкта інвестування (стовідсоткова передплата), свідчить про вчинення дій, спрямованих на виникнення юридичних фактів, необхідних і достатніх для отримання права вимоги переходу права власності на об'єкт будівництва або набуття майнових прав на цей об'єкт. Розпорядження цими правами будь-ким, крім особи інвестора, який вчинив дії щодо набуття права власності на об'єкт будівництва або без його згоди на передачу майнових прав у заставу, порушує права інвестора й не відповідає вимогам ч. 2 ст. 583 ЦК України та ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка була чинною з 23 лютого 2006 р. до 25 грудня 2008 р.) (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 3 квітня 2013 р. у справі № 6-21цс13; від 12 червня 2013 р. у справі № 6-45цс13*).

5. Майнове право, що є предметом іпотечного договору, — це обумовлене право набуття в майбутньому прав власності на нерухоме майно (право під відкладальною умовою), яке виникає тоді, коли виконані певні, але не всі правові передумови, що є необхідними й достатніми для набуття речового права.

Виконання замовником свого грошового зобов'язання за договором будівельного підряду (наприклад, повна сплата вартості об'єкта будівництва) є вчиненням дії, спрямованої на виникнення юридичних фактів, необхідних і достатніх для отримання права вимоги переходу права власності на об'єкт будівництва або набуття майнових прав на цей об'єкт.

Оскільки майнові права на квартиру в незавершеному будівництвом житловому будин-

ку, вартість якої була сплачена замовником за договором будівельного підряду, відповідно до положень Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин) не могли бути предметом застави, підрядник неправомірно передав в іпотеку зазначені майнові права, а тому договір іпотеки, який укладено без згоди позивача на передачу майнових прав на спірну квартиру в іпотеку, є недійсним (статті 203, 215 ЦК України) як такий, що укладений із порушенням вимог ч. 2 ст. 583 ЦК України та ст. 5 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 6-36цс13*).

6. Норма ч. 2 ст. 220 ЦК України не застосовується щодо правочинів, які підлягають і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації. Момент вчинення таких правочинів згідно зі ст. 210, ч. 3 ст. 640 ЦК України (у редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин) пов'язується з державною реєстрацією, тому вони не є укладеними й не створюють прав та обов'язків для сторін.

Договір купівлі-продажу житлового будинку (або його частини) підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації, а тому не може бути визнаний дійсним на підставі ч. 2 ст. 220 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 січня 2013 р. у справі № 6-162цс12*).

7. Договір купівлі-продажу нежитлового будинку в силу ст. 657 ЦК України (у редакції, яка була чинною станом на 3 липня 2012 р.) підлягає і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації, тому не може бути визнаний судом дійсним на підставі ч. 2 ст. 220 ЦК України, оскільки момент вчинення таких правочинів відповідно до статей 210 та 640 ЦК України (у редакції, яка була чинною станом на 3 липня 2012 р.) пов'язується з державною реєстрацією правочину, а тому вони не є укладеними й не створюють прав та обов'язків для сторін.

Встановлення факту втрати продавцем правовстановлюючого документа на предмет відчуження за договором не може бути підставою для визнання договору дійсним (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 червня 2013 р. у справі № 6-49цс13*).

Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка

1. За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Відповідно до ч. 5 ст. 1061 ЦК України проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав.

Звернення до банку із заявою про повернення банківського вкладу в день закінчення стро-

ку дії договору свідчить про намір вкладника припинити дію такого договору та зумовлює обов'язок банку повернути депозитні кошти з процентами.

Отже, з банку (боржника) на користь вкладників (кредиторів) підлягають стягненню проценти за банківськими вкладами за прострочений строк до дня фактичного повернення коштів, а також три проценти річних та сума боргу з урахуванням установленого індексу інфляції за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання на підставі ч. 2 ст. 625 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 травня 2013 р. у справі № 6-39цс13*).

Спори, що виникають із трудових правовідносин

1. Відповідно до ч. 3 ст. 40 КЗпП України не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за п. 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці. Це правило не поширюється на випадок повної ліквідації підприємства, установи, організації.

Поняття «розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу» розкрито законодавцем у п. 4 ч. 1 ст. 36 КЗпП України, до якого віднесено лише звільнення з підстав, передбачених статтями 40, 41 цього Кодексу. Це виключає охоплення змістом терміна «розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу» будь-якого іншого звільнення, підстава якого не зазначена в статтях 40, 41 КЗпП України або яке законодавець спеціально не визначив як розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

Виходячи з нормативного тлумачення пунктів 4, 8 ч. 1 ст. 36, ч. 3 ст. 40, ч. 3 ст. 41 та статей 40, 41 КЗпП України на припинення трудового договору з працівником із підстав, передбачених контрактом — п. 8 ч. 1 ст. 36 зазначеного Кодексу, а не у зв'язку зі звільненням працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу, положення ч. 3 ст. 40 КЗпП України не поширюються (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 січня 2013 р. у справі № 6-127цс12*).

2. Статус особи, яка проживає і працює (навчається) на території населеного пункту, якому надано статус гірського, надається громадянам, що постійно проживають, постійно працюють або навчаються на денних відділеннях навчальних закладів у цьому населеному пункті, про що громадянам виконавчим органом відповідної місцевої ради видається посвідчення встановленого зразка.

Згідно з п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. № 648 «Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах» на підприємствах, в установах, організаціях та військових частинах, розташованих на території населених пунктів, яким надано статус гірських, тарифні ставки і посадові оклади працівників, визначені генеральною, галузевими та регіональними угодами як мінімальні гарантії в оплаті праці, а також встановлені за рішенням Кабінету Міністрів України або за його дорученням, підвищуються на 25 відсотків. У разі коли підприємство, установа, організація розташовані за межами населеного пункту, якому надано статус гірського, але мають філії, представництва, відділення, інші відокремлені підрозділи і робочі місця в населених пунктах, що мають статус гірських, тарифні ставки та посадові оклади працівників, які постійно в них працюють, також підлягають підвищенню на 25 відсотків.

Оплата праці працівників госпрозрахункових підприємств (організацій), що розташовані на території населених пунктів, яким надано статус гірських, повинна визначатись з ураху-

ванням положень ч. 1 ст. 94, частин 1, 2 ст. 95, ст. 97 КЗпП України, статей 4, 15 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці», а положення п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 11 серпня 1995 р. № 648 «Про умови оплати праці осіб, які працюють в гірських районах» слід розглядати як загальний підхід до обчислення підвищення тарифних ставок та посадових окладів працівників, які працюють на таких підприємствах, а не визначення кола осіб, які претендують на таку виплату.

Установивши право особи на підвищення встановленого їй посадового окладу, суд має перевірити правильність нарахування належних їй до сплати грошових сум з урахуванням положень зазначеного вище підзаконного акта та період, за який вони підлягають стягненню (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 6-151ц12*).

3. За змістом ст. 38 КЗпП України працівник має право розірвати трудовий договір, укладений на невизначений строк, попередивши про це власника або уповноважений ним орган письмово за два тижні.

Розірвання трудового договору і його правові підстави залежать від причин, які спонукають працівника до розірвання цього договору і які працівник визначає самостійно.

У разі якщо вказані працівником причини звільнення — порушення працедавцем законодавства про працю (ч. 3 ст. 38 зазначеного Кодексу) — не підтверджуються або працедавцем не визнаються, останній не має права самостійно змінювати правову підставу розірвання тру-

дового договору на ч. 1 ст. 38 КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-157ц12*).

4. Непроведення з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України, є підставою для відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 117 цього Кодексу, тобто виплати працівникові його середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку незалежно від розміру належних до виплати сум у разі відсутності спору про їх розмір.

Визначальними є такі юридично значущі обставини, як невивплата належних працівникові сум при звільненні та факт проведення з ним остаточного розрахунку.

Суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку на засадах співмірності тільки в разі одночасного вирішення вимог про стягнення належних при звільненні сум за умови часткового задоволення цих вимог (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 березня 2013 р. у справі № 6-15ц13*).

5. Для визначення правової підстави розірвання трудового договору за ч. 3 ст. 38 КЗпП України значення має сам лише факт порушення роботодавцем законодавства про працю, що спонукало працівника до розірвання трудового договору з власної ініціативи, а не поважність чи неповажність причини такого порушення та його істотність (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 травня 2013 р. у справі № 6-34ц13*).

Спори, що виникають із житлових правовідносин

1. Відповідно до ст. 43 ЖК України громадянам, які перебувають на обліку потребуючих поліпшення житлових умов, жилі приміщення надаються в порядку черговості.

Особи, обрані на виборну посаду, коли це пов'язано з переїздом в іншу місцевість, входять до визначеного ст. 46 зазначеного Кодексу переліку осіб, яким жилі приміщення можуть бути надані поза чергою.

Чинним законодавством не встановлено строк, у який особи, обрані на виборну посаду, коли це пов'язано з переїздом в іншу місцевість, повинні бути забезпечені житлом переважно перед іншими громадянами, які користуються правом позачергового одержання жилих приміщень на підставі ст. 46 ЖК України (*постанова*

Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 квітня 2013 р. у справі № 6-27ц13).

2. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Відповідно до ст. 47 Конституції України, статей 1, 2, 9 ЖК України право на отримання жилого приміщення в будинках державного житлового фонду виникає в громадян України в силу громадянства, здійснення якого залежить від ряду обставин та відбувається в порядку,

встановленому законом. Місцем реалізації права на отримання жилого приміщення є місце постійного проживання громадянина (статті 31, 111, 113, 171 ЖК України, ст. 29 ЦК України).

Право на отримання за встановленими нормами квартир у будинках державного або громадського житлового фонду у разі знесення жилих будинків, що є в приватній власності громадян, у зв'язку з вилученням земельних ділянок для державних або громадських потреб поширюється на осіб, які постійно проживають у цих будинках.

Порядок припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку із суспільною необ-

хідністю регулюється нормами статей 350, 351 ЦК України, Законом України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» та постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам». Гарантії на відшкодування збитків поширюються на кожного власника (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 6-35цс13*).

Спори, що виникають зі спадкових правовідносин

1. Згідно з положеннями статей 548, 549, 554 ЦК УРСР для придбання спадщини необхідно, щоб спадкоємець її прийняв. Для прийняття спадщини необхідне волевиявлення спадкоємця і здійснення ним певних дій. Спадкоємець прийняв спадщину: 1) якщо він фактично вступив в управління або володіння спадковим майном; 2) якщо він подав державній нотаріальній конторі за місцем відкриття спадщини заяву про прийняття спадщини.

Спадкоємець за законом або за заповітом має право відмовитися від спадщини протягом шести місяців з дня її відкриття. Вважається, що відмовився від спадщини той спадкоємець, який не вчинив жодної з дій, що свідчать про прийняття спадщини (ст. 553 зазначеного Кодексу).

Отже, прийняття спадщини як за заповітом, так і за законом є правом спадкоємця й залежить виключно від його власного волевиявлення. Для прийняття спадщини необхідне волевиявлення спадкоємця і здійснення ним певних дій.

Неприйняття спадкоємцем спадщини може бути виражено фактично, коли спадкоємець протягом строку, встановленого для прийняття спадщини, не здійснює дій, що свідчать про намір прийняти спадщину, або може бути виражено явно, коли спадкоємець шляхом подання заяви до нотаріальної контори виражає свою незгоду прийняти спадщину.

Якщо воля спадкоємця виражена в поданій до нотаріальної контори заяві про прийняття

спадщини за законом і жодних дій, які б свідчили про прийняття ним спадщини за заповітом, не було вчинено, то виходячи зі змісту ч. 2 ст. 553 ЦК УРСР спадкоємець вважається таким, що відмовився від спадщини за заповітом (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 6-167цс12*).

2. Нотаріальна діяльність здійснюється нотаріусом у межах свого нотаріального округу та за місцем знаходження приміщення державної нотаріальної контори, в якій працює державний нотаріус, або приміщення, яке є робочим місцем приватного нотаріуса.

Нотаріальні дії вчиняються в приміщенні державної нотаріальної контори, у державному нотаріальному архіві, приміщенні, яке є робочим місцем приватного нотаріуса. В окремих випадках, коли фізична особа не може з'явитися в зазначене приміщення, а також коли того вимагають особливості посвідчуваного правочину, такі нотаріальні дії можуть бути вчинені поза вказаними приміщеннями, але в межах нотаріального округу.

Нотаріус не має права здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу, за винятком заміщення інших нотаріусів у випадках, передбачених Законом України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-2цс13*).

Спори у сфері нотаріальної діяльності

1. Податкова розписка є податковим векселем у розумінні ч. 20 ст. 7 Закону України від 15 вересня 1995 р. № 329/95-ВР «Про акцизний

збір на алкогольні напої та тютюнові вироби», що був чинним на час виникнення спірних правовідносин, який може бути опротестова-

ний векселедержателем у разі несплати суми акцизного збору в повному обсязі та в зазначений у податковому векселі строк і у порядку, передбаченому чинним на час виникнення спірних правовідносин Порядком випуску, обігу та погашення податкових векселів, авальованих банком (податкових розписок), які видаються до отримання спирту етилового неденатурованого і є забезпеченням виконання зобов'язання із сплати акцизного збору, затвердженим відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2005 р. № 498⁴.

Вимога про зобов'язання нотаріуса щодо вчинення протесту простого векселя є правомірною на підставі ст. 92 Закону України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ «Про нотаріат», п. 294 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5 (яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин), і не суперечить принципам нотаріальної діяльності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 січня 2013 р. у справі № 6-160цс12*).

2. Відповідно до Закону України від 15 вересня 1995 р. № 329/95-ВР «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби» авальований банком податковий вексель повинен погашатися в порядку, встановленому законом для погашення простих векселів, тобто шляхом вчинення нотаріусом протесту цього векселя в неплатежі (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 30 січ-*

ня 2013 р. у справі № 6-171цс12; від 13 лютого 2013 р. у справі № 6-159цс12; від 6 березня 2013 р. у справі № 6-9цс13).

3. Згідно з вимогами ч. 6 ст. 20 Закону України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» звернення стягнення на заставлене майно може здійснюватися на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо інше не передбачене законом або договором застави.

Статтею 26 Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» визначено позасудові способи звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження, однак такого способу, як звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження на підставі виконавчого напису нотаріуса, цією статтею в редакції, яка була чинною на момент виникнення спірних правовідносин, не передбачалось.

Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-ХІІ «Про заставу» застосовується до спірних правовідносин лише в частині, що не суперечить Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», нормами якого на момент виникнення спірних правовідносин не передбачалось такого позасудового способу звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження, як реалізація заставленого майна на підставі виконавчого напису нотаріуса (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 12 червня 2013 р. у справі № 6-54цс13*).

Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1. Відповідно до ст. 65 СК України при укладенні договору одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Для укладення одним із подружжя договорів стосовно цінного майна згода другого з подружжя має бути подана письмово. Договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

Стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби (ч. 2 ст. 73 СК України).

У процесі розгляду спору факт використання одержаного за договором на потреби сім'ї підлягає доказуванню заінтересованою стороною, а наявність наданої в письмовій формі згоди другого з подружжя — з'ясуванню судом (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 лютого 2013 р. у справі № 6-163цс12*).

2. Виходячи з положень статей 60, 69, 70 СК України, ч. 3 ст. 368 ЦК України незавершений будівництвом будинок, зведений за час шлюбу, може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя з визначенням часток.

При поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, у разі, якщо речі є неподільними, присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його част-

⁴ Постанова втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2010 р. № 1260 «Про затвердження Порядку проведення розрахунку суми зменшення акцизного податку».

ки у праві спільної сумісної власності на майно допускається лише за його згодою та за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду (частини 4, 5 ст. 71 СК України).

За відсутності такої згоди присудження грошової компенсації може мати місце з підстав, передбачених ст. 365 ЦК України.

Для припинення права особи на частку у спільному майні необхідно встановити наявність будь-якої з обставин, передбачених пунктами 1—3 ч. 1 ст. 365 ЦК України, за умови, що таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї, а також попереднього внесення позивачем вартості цієї

частки на депозитний рахунок суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 травня 2013 р. у справі № 6-37цс13*).

3. Договір, укладений одним із подружжя, створює обов'язки для другого з подружжя в разі, якщо його укладено в інтересах сім'ї, а одержане за цим договором майно фактично використане на задоволення потреб сім'ї (ст. 65 СК України).

Договір, укладений одним із подружжя, за яким майно використане не на потреби сім'ї, а на інші потреби, не створює обов'язків для іншого з подружжя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 червня 2013 р. у справі № 6-55цс13*).

Спори щодо правовідносин, які виникають у сфері охорони праці

1. З огляду на положення статей 3, 4 ЦПК України кожна особа має право в порядку, установленому зазначеним Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законами України.

Відповідно до ст. 22 Закону України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ «Про охорону праці», пунктів 10, 13, 38 Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112)⁵ роботодавець повинен організувати розслідування нещасного випадку, для чого зобов'язаний негайно своїм наказом утворити комісію з розслідування нещасного випадку. Зазначена комісія зобов'язана

з'ясувати обставини та причини нещасного випадку, визначити, чи пов'язаний цей випадок із виробництвом, і скласти акт розслідування за відповідною формою.

У разі незгоди потерпілого або особи, яка представляє його інтереси, зі змістом акта за формою Н-5 або формою НПВ чи незгоди з висновком розслідування про обставини та причини нещасного випадку рішення комісії може бути оскаржено до суду.

Вимоги щодо оспорювання рішення спеціальної комісії, яке міститься в затвердженому акті за формою Н-5, складеному за наслідками розслідування нещасного випадку, що трапився з потерпілим, та зобов'язання роботодавця скласти акт за формою Н-1 підлягають розгляду в суді в порядку цивільного судочинства (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 17 квітня 2013 р. у справі № 6-29цс13*).

Спори щодо користування пільгами

1. Відповідно до ч. 9 ст. 44 Закону України від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів», який був чинним на час виникнення спірних правовідносин, суддям надавалася 50-відсоткова знижка плати за займане ними та членами їх сімей житло, комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична та тепла енергія, установка і користування індивідуальним домашнім телефоном). Ці гарантії зберігаються за ними й після виходу у відставку.

Порядок надання пільг, компенсацій і гарантій працівникам бюджетних установ, військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2003 р. № 426), за яким ця пільга компенсується пільговику після її оплати установою, з якою він перебуває в трудових відносинах, у межах її бюджетних асигнувань, суперечить змісту ст. 130 Конституції України та ст. 123 Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІІІ «Про судоустрій України», ч. 9 ст. 44 Закону України від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів» (чинних на момент виникнення спірних правовідносин),

⁵ Постанова була чинною на момент виникнення спірних правовідносин (втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232 «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві»).

а тому не може бути застосований до таких правовідносин (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 січня 2013 р. у справі № 6-142цс12*).

2. Виходячи із системного аналізу ст. 130 Конституції України, ст. 44 Закону України від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів» (який був чинним на час виникнення спірних правовідносин) та п. 5 Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 Верховна Рада України не повноважна при прийнятті закону про Державний бюджет України включати до нього положення про внесення змін до чинних законів України, зупиняти дію окремих законів України та/або будь-яким чином змінювати визначене іншими законами України правове регулювання суспільних відносин.

Установлене ч. 9 ст. 44 зазначеного Закону і гарантоване Конституцією України право суддів на 50-відсоткову знижку плати за займане ними та членами їх сімей житло, комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична та теплова енергія, установка і користування індивідуальним домашнім телефоном) не може бути порушене шляхом звуження його змісту та обсягу, у тому числі внаслідок відсутності бюджетного фінансування (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 травня 2013 р. у справі № 6-38цс13*).

3. Порушення, невизнання або оспорення суб'єктивного права є підставою для звернення особи за захистом свого права із застосуванням відповідного способу захисту.

Визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню

1. Згідно зі ст. V Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 10 червня 1958 р. (м. Нью-Йорк) та ст. 9 Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності від 20 березня 1992 р. (м. Київ), яка ратифікована Постановою Верховної Ради України від 19 грудня 1992 р. № 2889-ХІІ, підставою для відмови в задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду є наявність доказів, що сторона, стосовно якої постановлене рішення іноземного суду, не була належним чином повідомлена про розгляд справи.

У разі вирішення питання щодо наявності цієї підстави під час розгляду клопотання стя-

гувача з'ясуванню підлягають дійсні обставини виклику сторони, проти якої винесено рішення іноземного суду, з урахуванням відповідних процедур, які були визначені сторонами в арбітражній угоді чи в арбітражному застереженні, а також регламенту органу, який за угодою сторін повинен був здійснити арбітраж. При цьому тягар доведення наявності підстав для відмови у визнанні та виконанні арбітражного рішення покладається на сторону, яка заперечує проти клопотання стягувача (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26 червня 2013 р. у справі № 6-53цс13*).

Правовий аналіз положень ЦК України, Закону України від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів» (чинного на час виникнення спірних правовідносин) дає змогу дійти висновку, що обраний позивачами спосіб захисту своїх прав, а саме їхнього права на 50-відсоткову знижку плати за займане ними та членами їхніх сімей житло й комунальні послуги, не суперечить положенням ст. 16 ЦК України. Зокрема, ч. 2 цієї статті передбачено, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень статей 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом.

Оскільки положення Конституції України та Конвенції мають вищу юридичну силу (статті 8, 9 Конституції України), а обмеження матеріального права суперечать цим положенням, то порушення цивільного права чи цивільного інтересу підлягають судовому захисту й у спосіб, не передбачений законом, зокрема ст. 16 ЦК України, але який є ефективним засобом захисту, тобто таким, що відповідає змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, спричиненим цим порушенням (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 червня 2013 р. у справі № 6-32цс13*).

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ*

Відповідно до п. 1.2 Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, затвердженої наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24 травня 2001 р. № 127, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 10 липня 2001 р. за № 582/5773, технічна інвентаризація, яка проводиться з метою визначення площі та об'єму будівлі, споруди, оцінки технічного стану та вартості, передбачає первинну технічну інвентаризацію та поточні інвентаризаційно-оцінювальні роботи для встановлення змін за певний період часу після первинної інвентаризації.

Наведене свідчить, що проведення поточної технічної інвентаризації нерухомого майна у разі реєстрації переходу права власності відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» і Тимчасового положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно є обов'язковим за умови встановлення обставин щодо змін у його технічному стані, однак такі обставини судами не встановлені.

Крім того, положення ст. 26 вказаного Закону не містять такої підстави для скасування державної реєстрації права власності, як протест прокурора

ПОСТАНОВА

Іменем України

5 березня 2013 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом публічного акціонерного товариства «ВТБ Банк» (далі — Банк) до комунального підприємства «Харківське міське бюро технічної інвентаризації» (далі — БТІ), треті особи: товариство з обмеженою відповідальністю «Горизонт» (далі — ТОВ), прокуратура м. Харкова, про визнання дій протиправними та зобов'язання вчинити дії, **встановила:**

У червні 2011 р. Банк звернувся до суду з позовом, у якому просив визнати протиправними дії БТІ щодо скасування реєстрації права власності на нежитлові приміщення 4-го поверху № 106—121, 122а, 123а, 124а, 187—201, І, Іа в нежитловій будівлі літ. Р-5 площею 565,7 м² по вул. Конєва, 4 та нежитлові приміщення підвалу № 1—11 площею 157,2 м², 1-го поверху № 1—16, 40, 41, 2-го поверху № 17—39

площею 379,9 м² у будівлі літ. А-2 і нежитлову будівлю літ. В-1 площею 258,2 м² по вул. Кокчетавській, 12 за Банком на підставі протестів заступника прокурора м. Харкова від 17 травня 2011 р. № 1280, 1282, 1283, 1288, а також зобов'язати БТІ внести запис про реєстрацію права власності на зазначені нежитлові приміщення за Банком до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі — Державний реєстр прав).

На обґрунтування позову Банк послався на те, що 25 лютого 2011 р. державний реєстратор БТІ прийняв рішення про реєстрацію права власності на зазначені приміщення за Банком. За зверненням ТОВ прокуратура м. Харкова здійснила перевірку додержання вимог чинного законодавства під час проведення державним реєстратором БТІ реєстрації права власності на об'єкти нерухомого майна.

17 травня 2011 р. за результатами цієї перевірки були внесені протести за № 1280, 1282, 1283, 1288 на рішення державного реєстратора про реєстрацію

*Публікується повний текст судових рішень із незначними редакційними правками.

права власності на об'єкти нерухомого майна. За цими протестами БТІ скасувало реєстрацію права власності на зазначені нежитлові приміщення.

Банк вважає, що БТІ порушило норми Закону від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 1952-IV), оскільки скасування державної реєстрації права власності на зазначені нежитлові приміщення вчинено не на підставах та не у спосіб, передбачених ст. 26 цього Закону.

Харківський окружний адміністративний суд постановою від 19 серпня 2011 р., залишеною без змін ухвалою Харківського апеляційного адміністративного суду від 8 листопада 2011 р., у задоволенні позову відмовив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 6 грудня 2012 р. рішення судів попередніх інстанцій залишив без змін.

Погоджуючись із висновками судів попередніх інстанцій, касаційний суд зважав на те, що БТІ як суб'єкт владних повноважень мав правові підстави для скасування рішень, прийнятих ним з порушенням вимог чинного законодавства, за наслідками розгляду протесту прокурора, а останній, вносячи такий протест за наслідками проведеної перевірки та з урахуванням встановлених порушень чинного законодавства, діяв у межах та у спосіб, передбачених Законом від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України Банк, посилаючись на неоднакове застосування касаційним судом статей 15, 24, 26 Закону № 1952-IV та пунктів 3.5, 3.9 Тимчасового положення про порядок державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 7 лютого 2002 р. № 7/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 18 лютого 2002 р. за № 157/6445 (чинного на час виникнення спірних правовідносин; далі — Тимчасове положення), просив скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України від 6 грудня 2012 р.

На обґрунтування заяви додано ухвалу Вищого адміністративного суду України від 12 вересня 2012 р. № К/9991/44008/12, у якій касаційний суд, вирішуючи спір у подібних правовідносинах, вказав на те, що за відсутності відповідного рішення суду про визнання неправомірним рішення про реєстрацію права

власності на спірні нежитлові приміщення БТІ не має права лише на підставі протесту прокурора скасовувати реєстрацію права власності на спірні нежитлові приміщення.

Виконуючи вимоги п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС щодо усунення неоднакового застосування норм матеріального права, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зважає на таке.

Ухвалюючи рішення у справі, що розглядається, Вищий адміністративний суд України брав до уваги те, що підставою для скасування реєстрації права власності на нежитлові приміщення за Банком були протести прокурора, в яких зазначено про порушення з боку БТІ під час реєстрації вимог чинного законодавства України, зокрема щодо необхідності проведення технічної інвентаризації об'єкта нерухомого майна при державній реєстрації прав.

Проте з таким висновком суду погодитись не можна.

Порядок проведення державної реєстрації речових прав на час виникнення спірних правовідносин регулювався Законом № 1952-IV та Тимчасовим положенням.

Згідно з абз. 2 ст. 2 Закону № 1952-IV державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обмежень — це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, що супроводжується внесенням даних до Державного реєстру прав.

Державний реєстр прав містить дані про зареєстровані їх обмеження, суб'єктів речових прав, об'єкти нерухомого майна, відомості про осіб, в інтересах яких вчинено обмеження речового права, копії документів про правочини, на підставі яких проведено реєстрацію прав, обмежень цих прав (ч. 1 ст. 12 зазначеного Закону).

У Державному реєстрі прав на кожний об'єкт, право власності на який заявлено вперше, реєстратором бюро технічної інвентаризації відкриваються відповідний розділ та реєстраційна справа, які містять дані про нерухоме майно (у тому числі дані технічного стану будівель, споруд, їх частин), а також дані про право власності на нього та про суб'єкта цього права (розд. III «Державний реєстр прав на нерухоме майно» Закону № 1952-IV, розд. VI Тимчасового положення).

Відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону № 1952-IV державна реєстрація речових прав на нерухоме

майно проводиться, зокрема, за наявності даних технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, речові права стосовно яких підлягають реєстрації.

Таким чином, у разі реєстрації переходу права власності на нерухоме майно, дані стосовно нерухомого майна, в тому числі його технічні характеристики, право щодо якого реєструється, вже містяться у Державному реєстрі прав.

Відповідно до п. 1.2 Інструкції про порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна, затвердженої наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 24 травня 2001 р. № 127 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 10 липня 2001 р. за № 582/5773) технічна інвентаризація, яка проводиться з метою визначення площі та об'єму будівлі, споруди, оцінки технічного стану та вартості, передбачає первинну технічну інвентаризацію та поточні інвентаризаційно-оцінювальні роботи для встановлення змін за певний період часу після первинної інвентаризації.

Наведене свідчить, що проведення поточної технічної інвентаризації нерухомого майна у разі реєстрації переходу права власності відповідно до Закону № 1952-IV та Тимчасового положення є обов'язковою за умови встановлення обставин щодо змін у його технічному стані, однак такі обставини судами не встановлені.

Крім того, положення ст. 26 Закону № 1952-IV не містять такої підстави для скасування державної реєстрації права власності, як протест прокурора.

Аналогічна правова позиція вже була висловлена колегією суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України у постанові від 23 жовтня 2012 р. у справі № 21-310a12.

На підставі наведеного колегія суддів дійшла висновку, що коли згаданих обставин (зміни в технічному стані майна) немає, посилення на необхідність проведення поточної технічної інвентаризації та у зв'язку з цим визнання незаконними дій реєстратора є безпідставними.

Оскільки при вирішенні спору касаційний суд неправильно застосував норми матеріального права, то заяву Банку слід задовольнити.

Ураховуючи наведене та керуючись статтями 241—243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **постановила**:

Заяву Банку задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України скасувати, справу направити на новий розгляд до цього суду.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні касаційним судом ст. 1, п. 1 ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зважає на таке.

Касові апарати, за допомогою яких здійснюються розрахункові операції і які приймають від покупця талони як замітники готівкових коштів за надання послуги або товару, мають бути обладнані реєстраторами розрахункових операцій.

Оскільки позивач не виконав вимоги пунктів 1, 2 ст. 3 вказаного Закону, відповідач правомірно застосував до нього штрафні (фінансові) санкції

ПОСТАНОВА

Іменем України

5 березня 2013 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом товариства з обмеженою відповідальністю фірми «Журавлина» (далі — ТОВ) до Сарненської міжрайонної державної податкової інспекції Рівненської області Державної податкової

служби України (далі — Інспекція) про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення, **встановила**:

У листопаді 2004 р. ТОВ звернулося до господарського суду з позовом, у якому з урахуванням внесених у квітні 2008 р. змін просило визнати недійсним податкове повідомлення-рішення Інспекції від 17 листопада 2004 р.

№ 0000422343/3 про застосування штрафних (фінансових) санкцій у розмірі 16 тис. 224 грн 90 коп., прийняте на підставі п. 1 ст. 17 Закону від 6 липня 1995 р. № 265/95-ВР «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 265/95-ВР) з урахуванням процедури адміністративного оскарження.

На обґрунтування позовних вимог ТОВ зазначило, що в червні 2004 р. працівники Інспекції провели перевірку господарської одиниці (автозаправної станції — магазину ТОВ; далі — АЗС) щодо контролю за здійсненням розрахункових операцій у сфері готівкового та безготівкового обігу, за результатами якої склали акт від 8 червня 2004 р. № 002357/193ю.

Під час перевірки встановлено факти реалізації ТОВ пально-мастильних матеріалів, які відпускалися за талонами, картками та відомостями без проведення розрахункових операцій через реєстратор розрахункових операцій (далі — РРО) та без видачі відповідного розрахункового документа на загальну суму 3 тис. 244 грн 98 коп., що призвело, на думку Інспекції, до порушення вимог пунктів 1, 2 ст. 3 Закону № 265/95-ВР і стало підставою для прийняття оскаржуваного податкового повідомлення-рішення, яким позивачу визначено податкове зобов'язання зі сплати штрафних (фінансових) санкцій за недодержання законодавства про застосування РРО у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг у п'ятикратному розмірі від вартості відпущених пально-мастильних матеріалів.

Позивач вважає, що податковий орган не дослідив характеру правовідносин, пов'язаних із реалізацією нафтопродуктів. Зокрема, він зазначив, що відпуск пально-мастильних матеріалів здійснювався ТОВ на підставі договорів зберігання цих матеріалів, які воно уклало з ВАТ «Сарненський маслоробний комбінат», Клесівським держлісгоспом, ДП «Сарникомуненергія», Сарненським УЕГГ ВАТ «Рівнегаз», Клесівським споживчим товариством (снт Клесів), Клесівською ДОФ (снт Клесів), ВАТ «СЗМТК» (м. Сарни) (далі — покладавці). Відповідно до цих договорів замовники (покладавці) передавали на зберігання ТОВ пально-мастильні матеріали у кількості, кратній 20 л, за актами приймання-передачі, при цьому право власності на предмет зберігання до ТОВ не переходило.

Крім того, прийняття пально-мастильних матеріалів на зберігання посвідчувалось зберігачем (ТОВ) шляхом надання покладавцям бланків відпуску нафтопродуктів (талонів) на кількість прийнятого на зберігання пального. Відпуск пального покладавцям здійснювався ТОВ при пред'явленні талонів, а для власних транспортних засобів ТОВ — за заправними відомостями.

Оскільки п. 1 ст. 17 Закону № 265/95-ВР передбачає застосування штрафних (фінансових) санкцій за непроведення розрахункових операцій через РРО при продажу товарів, а ТОВ не є продавцем та власником пально-мастильних матеріалів, то в Інспекції, на думку позивача, не було правових підстав для ухвалення оскаржуваного податкового повідомлення-рішення.

Суди розглядали справу неодноразово.

Господарський суд Рівненської області постановою від 27 грудня 2004 р., залишеною без змін ухвалою Львівського апеляційного господарського суду від 29 березня 2005 р., позов задовольнив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 2 серпня 2007 р. рішення судів попередніх інстанцій скасував і направив справу на новий розгляд до Рівненського окружного адміністративного суду.

Рівненський окружний адміністративний суд постановою від 2 липня 2008 р., залишеною без змін ухвалою Львівського апеляційного адміністративного суду від 9 квітня 2009 р., позов задовольнив.

Вищий адміністративний суд України ухвалою від 20 вересня 2012 р. рішення судів попередніх інстанцій залишив без змін.

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України, посилаючись на наявність підстав, установлених п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, Інспекція просила скасувати всі ухвалені у справі судові рішення.

На обґрунтування заяви додано постанову Вищого адміністративного суду України від 4 вересня 2012 р. у справі № К-59520/09 між тими самими сторонами про той самий предмет спору, яка, на думку Інспекції, підтверджує неоднакове правозастосування.

У справі, що розглядається, суд касаційної інстанції, застосувавши до спірних правовідносин ст. 1, п. 1 ст. 3 Закону № 265/95-ВР та залишивши без змін рішення судів попередніх інстанцій про задоволення позову, погодився з їх позицією про відсутність у суб'єкта господарювання обов'язку

застосовувати РРО при реалізації пального на АЗС за талонами, оскільки така операція, на думку судів, є поверненням власнику його майна (пального) і не є продажем пального. Водночас зазначив, що за порушення вимог цього Закону Інспекція має право приймати рішення, а не податкове повідомлення-рішення.

У справі № К-59520/09, постанову Вищого адміністративного суду України від 4 вересня 2012 р. в якій додано на підтвердження наведених у заяві доводів, касаційний суд, застосовуючи п. 1 ст. 3 Закону № 265/95-ВР, погодився з висновками судів попередніх інстанцій щодо необхідності застосування РРО при реалізації пального на АЗС за талонами, бо така операція є продажем пального, однак рішення цих судів про задоволення позову скасував у зв'язку з помилковим оформленням Інспекцією рішення про стягнення штрафної санкції за порушення у сфері застосування РРО податковим повідомленням-рішенням.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні касаційним судом ст. 1, п. 1 ст. 3 Закону № 265/95-ВР, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зважає на таке.

Правові засади застосування РРО у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг встановлені Законом № 265/95-ВР, дія якого поширюється на всіх суб'єктів господарювання та їхні господарські одиниці, які здійснюють розрахункові операції у готівковій та/або безготівковій формі. Статтею 1 цього Закону передбачено, що РРО застосовуються фізичними особами-суб'єктами підприємницької діяльності або юридичними особами (їх філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами; далі — СПД), які здійснюють операції з розрахунків у готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також уповноваженими банками та СПД, які виконують операції купівлі-продажу іноземної валюти. Встановлення норм щодо застосування або незастосування РРО в інших законах не допускається.

Відповідно до пунктів 1, 2 ст. 3 Закону № 265/95-ВР СПД, які здійснюють розрахункові операції в готівковій та/або в безготівковій формі (із застосуванням платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо) при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі,

громадського харчування та послуг, зобов'язані проводити розрахункові операції на повну суму покупки (надання послуги) через зареєстровані, опломбовані в установленому порядку та переведені у фіскальний режим роботи РРО з роздрукуванням відповідних розрахункових документів, що підтверджують виконання розрахункових операцій, або у випадках, передбачених цим Законом, із застосуванням зареєстрованих у встановленому порядку розрахункових книжок; видавати особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї, розрахунковий документ встановленої форми на повну суму проведеної операції.

Цей Закон не містить обмежень щодо засобів проведення безготівкових операцій, проте не звільняє суб'єкта господарювання від обов'язку проведення операцій з відпуску товару за талонами, картками та відомостями через РРО, крім випадків, передбачених ст. 9 Закону № 265/95-ВР.

Відповідно до абз. 4 ст. 2 зазначеного Закону розрахункова операція — це приймання від покупця готівкових коштів, платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо за місцем реалізації товарів (послуг), видача готівкових коштів за повернутий покупцем товар (ненадану послугу).

Якщо в розрахунковій операції використовується заміник готівкових коштів, то у будь-якому випадку повинна мати місце операція заміни готівкових коштів на їхні замінники (жетони, талони тощо).

Операція із заміни готівкових коштів на їхні замінники може бути розрахунковою, якщо при цьому надається платна послуга.

Закон № 265/95-ВР не містить визначення терміна «послуга», воно наведене в іншому документі — Законі від 1 грудня 2005 р. № 3164-IV «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності». Згідно з цим законодавчим актом послуга — це результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій. Такому визначенню відповідає і реалізація пального.

Отже, касові апарати, за допомогою яких здійснюються розрахункові операції і які приймають від покупця талони як замінники готівкових коштів за надання послуги або товару, мають бути обладнані РРО.

Оскільки позивач не виконав вимоги пунктів 1, 2 ст. 3 Закону № 265/95-ВР, відповідач

правомірно застосував до нього штрафні (фінансові) санкції.

Аналогічна правова позиція вже була висловлена Верховним Судом України у постановках від 16 червня 2009 р. (справа № 21-683во08) та від 18 грудня 2012 р. (справа № 21-341а12).

Відповідно до ч. 1 ст. 243 КАС суд задовольняє заяву у разі неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Оскільки при вирішенні цієї справи суд касаційної інстанції допустив неоднакове та не правильне застосування норм матеріального

права, то ухвала Вищого адміністративного суду України від 20 вересня 2012 р. підлягає скасуванню з направленням справи на новий касаційний розгляд.

Ураховуючи наведене та керуючись статтями 241—243 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **постановила**:

Заяву Інспекції задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 20 вересня 2012 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до цього суду.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

На час проведення приватизації орендного підприємства гуртожитки не належали до об'єктів державного житлового фонду, який підлягав приватизації громадянами України чи передачі у комунальну власність відповідних рад, тому могли бути включені до вартості майна підприємств, що підлягали приватизації, оскільки законодавчої заборони на це не існувало

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України

від 8 травня 2012 р.

(в и т я г)

До Верховного Суду України звернулася К. із заявою про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 22 грудня 2011 р. у справі № 5002-22/2599.1-2011 за позовом прокурора Залізничного району м. Сімферополя (далі — прокурор) в інтересах держави в особі Сімферопольської міської ради до відкритого акціонерного товариства «Пивобезалкогольний комбінат «Крим» (далі — ВАТ) та Фонду майна АР Крим (далі — Фонд), треті особи: К. та інші, про визнання незаконними та скасування наказів, вилучення майна із статутного фонду, передачу гуртожитку до комунальної власності.

На обґрунтування неоднакового застосування судом касаційної інстанції норм матеріального права заявник надав постанови Вищого господарського суду України: від 23 квітня 2008 р. у справі № 1/311-26/131 (1/1223-6/344), від 3 березня 2009 р. у справі № 1/117-ПН-05, від 14 травня 2009 р. у справі № 13/308-08, від 22 березня 2011 р. у справі № 8/233-09 та від 19 травня 2011 р. у справі

№ 5002-5/3168-2010, у яких висловлено правову позицію про те, що відповідно до статей 4—6 ЖК Української РСР спірні гуртожитки належать до об'єктів державного житлового фонду України. З огляду на це та відповідно до положень Закону від 4 березня 1992 р. № 2163-XII «Про приватизацію майна державних підприємств»² (далі — Закон № 2163-XII) гуртожитки приватизації не підлягають.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представників сторін, перевіrivши наведені заявником обставини, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заява не підлягає задоволенню з огляду на таке.

Під час розгляду справи судами встановлено: на виконання Указу Президента України від 19 січня 1995 р. № 66/95 «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому

² Цей Закон у новій редакції (зміни внесено відповідно до Закону від 19 лютого 1997 р. № 89/97-ВР) має назву «Про приватизацію державного майна».

комплексі»³ та Декрету Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) від 17 травня 1993 р. № 51-93 «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»⁴ 28 березня 1996 р. Фонд видав наказ № 387, відповідно до якого шляхом перетворення орендного підприємства «Пивобезалкогольний комбінат «Крим» (далі — ОП) створено ВАТ; до його статутного фонду внесено державне майно загальною вартістю 17 млн 901 тис. 650 грн, зокрема гуртожиток, розташований у м. Сімферополі. Відповідно до акта приймання-передачі державного майна Фонд передав у власність зазначене майно ВАТ. Крім того, правомірність включення спірного гуртожитку до складу майна ВАТ встановлено рішенням Господарського суду АР Крим від 18 червня 2002 р. у справі № 2-1/6878-2002, що набрало законної сили.

Частиною 1 ст. 5 Закону № 2163-ХІІ у редакції, чинній на час приватизації державного підприємства, було встановлено, що до об'єктів державної власності, які підлягають приватизації, належить майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підрозділів, що виділяються в самостійні підприємства і є єдиними (цілісними) майновими комплексами.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону № 2163-ХІІ дія цього Закону не поширюється, зокрема, на приватизацію об'єктів державного земельного та житлового фондів, а також об'єктів соціально-культурного призначення, за винятком тих, які належать підприємствам, що приватизуються.

Пунктом 39 Методики оцінки вартості об'єктів приватизації, затвердженої постановою КМУ від 18 січня 1995 р. № 36⁵, у редакції, чинній на час приватизації державного підприємства, було визначено, що вартість майна цілісного майнового комплексу зменшується, зокрема, на вартість майна державного житлового фонду, який приватизується відповідно до Закону від 19 червня 1992 р. № 2482-ХІІ «Про приватизацію державного житлового фонду» (далі — Закон № 2482-ХІІ), а також вартість об'єктів, що не підлягають приватизації.

Разом із тим згідно із ч. 2 ст. 1 та ч. 2 ст. 2 Закону № 2482-ХІІ у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, до державного житлового фонду, який підлягав приватизації на користь громадян України, належав

житловий фонд місцевих Рад народних депутатів та житловий фонд, який знаходився у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, крім кімнат у гуртожитках.

У разі банкрутства підприємств, зміни форми власності або ліквідації підприємств, установ, організацій, у повному господарському віданні яких перебуває державний житловий фонд, останній (крім гуртожитків) одночасно передається у комунальну власність відповідних міських, селищних, сільських Рад народних депутатів (абз. 2 п. 9 ст. 8 Закону № 2482-ХІІ у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Пунктом 2 Положення про порядок передачі в комунальну власність загальнодержавного житлового фонду, що перебував у повному господарському віданні або в оперативному управлінні підприємств, установ та організацій, затвердженого постановою КМУ від 6 листопада 1995 р. № 891, у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, було визначено, що передачі в комунальну власність підлягають житлові будинки відомчого житлового фонду (крім гуртожитків). Зміни до п. 2 цього Положення, а саме слова «(крім гуртожитків)» замінити словами «у тому числі гуртожитків», — були внесені постановою КМУ від 26 травня 2004 р. № 695.

Виходячи із зазначеного вище та керуючись нормами законодавства, на час проведення приватизації ОП гуртожитки не належали до об'єктів державного житлового фонду, який підлягав приватизації громадянами України чи передачі у комунальну власність відповідних рад, і могли бути включені до вартості майна підприємств, що підлягали приватизації, оскільки законодавчої заборони на це не існувало. Крім того, правомірність набуття ВАТ права власності на спірний гуртожиток встановлено на підставі рішення Господарського суду АР Крим від 18 червня 2002 р. у справі № 2-1/6878-20002, що набрало законної сили.

Суд касаційної інстанції при вирішенні справи № 5002-22/2599.1-2011 правильно застосував норми матеріального права.

Керуючись статтями 111²³, 111²⁴ та 111²⁶ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила у задоволенні заяви К. відмовити.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

³ Указ втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

⁴ Декрет втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

⁵ Постанова втратила чинність, але була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

Передбачена ст. 782 ЦК України можливість розірвати договір найму шляхом відмови від нього у позасудовому порядку є правом, а не обов'язком наймодавця.

Право наймодавця (орендодавця) відмовитися від такого договору, передбачене ч. 1 ст. 782 ЦК України, не є перешкодою для його звернення до суду з вимогою розірвати договір найму в разі несплати наймачем (орендарем) платежів, якщо вбачається істотне порушення його умов

ПОСТАНОВА

Судової палати у господарських справах Верховного Суду України

від 8 травня 2012 р.

(в и т я г)

У квітні 2011 р. прокурор Сумської області в інтересах держави в особі Роменської міської ради та головного управління міського господарства Роменської міської ради (далі — Управління) звернувся до господарського суду з позовом до дочірнього підприємства «Аква-сервіс» (далі — ДП) приватного підприємства «Еліпс» про розірвання договору оренди основних засобів від 17 серпня 2006 р., зобов'язання повернути орендоване майно, стягнення з ДП на користь міського бюджету м. Ромни заборгованості з орендної плати в розмірі 304 тис. 716 грн 71 коп. та 16 тис. 825 грн 13 коп. пені.

Позовні вимоги обґрунтовано порушенням відповідачем умов зазначеного договору, зокрема щодо своєчасності перерахування орендної плати.

Рішенням Господарського суду Сумської області від 7 вересня 2011 р. позов задоволено: розірвано договір оренди та зобов'язано відповідача передати Управлінню за актом приймання-передачі орендовані основні засоби; стягнуто з відповідача на користь міського бюджету м. Ромни 304 тис. 716 грн 71 коп. заборгованості з орендної плати та 16 тис. 825 грн 13 коп. пені за прострочення її внесення.

Харківський апеляційний господарський суд постановою від 31 жовтня 2011 р. рішення Господарського суду Сумської області від 7 вересня 2011 р. скасував у частині стягнення з ДП пені в розмірі 16 тис. 825 грн 13 коп. та прийняв у цій частині нове рішення — про відмову у задоволенні зазначених позовних вимог. У решті рішення залишив без змін.

Постановою Вищого господарського суду України від 27 грудня 2011 р. залишено без змін постанову Харківського апеляційного господарського суду від 31 жовтня 2011 р.

У заяві про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 27 грудня 2011 р. у справі № 5021/966/2011 з підстави, передбаченої

ст. 111¹⁶ ГПК, ДП, пославшись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції положень ч. 3 ст. 291 ГК, ч. 2 ст. 651, статей 782, 783 ЦК та ч. 3 ст. 26 Закону від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна» (далі — Закон № 2269-ХІІ) у подібних правовідносинах, просив скасувати цю постанову, а справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

До поданої заяви ДП долучило копії постанов Вищого господарського суду України: від 19 квітня 2011 р. у справі № 4/151-10, від 29 березня 2011 р. у справі № 16/199, від 1 березня 2011 р. у справі № 5002-23/3532-2010, у яких, на його думку, по-іншому, ніж у постанові, що переглядається, суд касаційної інстанції застосував одні й ті ж норми матеріального права у подібних правовідносинах.

Вищий господарський суд України ухвалою від 14 березня 2012 р. допустив до провадження господарську справу № 5021/966/2011 для перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 27 грудня 2011 р.

Заслухавши суддю-доповідача, представників сторін, перевіrivши наведені заявником обставини, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вважає, що заява не підлягає задоволенню з огляду на таке.

У справі, що переглядається, встановлено: відповідно до умов договору оренди основних засобів, укладеного 17 серпня 2006 р. (далі — договір) між Управлінням та ДП, Управління передало, а ДП прийняло у строкове платне користування основні засоби згідно із додатком до цього договору для використання виключно з метою здійснення виробничої та комерційної діяльності за призначенням. Строк дії договору сторони встановили до 31 грудня 2020 р. (п. 10.1).

Додатковими угодами від 1 квітня 2009 р. та від 21 травня 2009 р. до договору було внесено

зміни, на підставі яких додаткові основні за-
соби передано в оренду відповідачу.

Пунктами 4.1—4.3 договору передбачено, що
орендна плата визначається на підставі Методики
розрахунку орендної плати, затвердженої поста-
новою Кабінету Міністрів України, і становить
за перший місяць оренди 9 тис. 489 грн 18 коп.,
а за кожний наступний місяць визначається
шляхом коригування орендної плати за попе-
редній місяць на індекс інфляції за наступний
місяць, розмір орендної плати переглядається
на вимогу однієї із сторін у разі внесення змін
до зазначеної Методики, змін централізованих
цін та в інших випадках, передбачених чинним
законодавством.

Сторони неодноразово узгоджували розмір
орендної плати у додаткових угодах до договору.

Пунктом 3.4.2 договору встановлено, що від-
повідач зобов'язаний своєчасно та в повному об-
сязі сплачувати орендну плату.

Станом на 1 вересня 2011 р. його забор-
гованість з орендної плати становила 304 тис.
716 грн 71 коп.

Чинність договору, за його умовами, при-
пиняється достроково за рішенням суду та в
інших випадках, передбачених законодавством
(п. 10.5).

Згідно з ч. 3 ст. 291 ГК договір оренди може
бути розірваний за згодою сторін. На вимогу од-
нієї зі сторін договір оренди може бути достро-
ково розірваний з підстав, передбачених ЦК для
розірвання договору найму, в порядку, встанов-
леному ст. 188 цього Кодексу.

Статтею 783 ЦК визначено, що наймода-
вець має право вимагати розірвання договору
найму, якщо наймач користується річчю всу-
переч договору або призначенню речі; наймач
без дозволу наймодавця передав річ у корис-
тування іншій особі; наймач своєю недбалою
поведінкою створює загрозу пошкодження
речі; наймач не приступив до проведення ка-
пітального ремонту речі, якщо обов'язок про-
ведення капітального ремонту був покладений
на наймача.

При цьому повинні враховуватися приписи
ч. 2 ст. 651 ЦК, які є загальними для розірвання
договору та передбачають можливість розі-
рвання договору за рішенням суду на вимогу
однієї зі сторін у разі істотного порушення до-
говору другою стороною та в інших випадках,
установлених договором або законом.

Статтею 782 ЦК передбачено спеціальний
спосіб розірвання договору шляхом вчинення
наймодавцем односторонньої відмови від нього,

якщо наймач не вносить плату за користування
річчю протягом трьох місяців підряд.

Визначена ст. 782 ЦК можливість розірвати
договір найму шляхом відмови від договору в
позасудовому порядку є правом, а не обов'язком
наймодавця.

Право наймодавця на відмову від договору
найму, передбачене ч. 1 ст. 782 ЦК, не є перешко-
дою для звернення наймодавця (орендодавця) до
суду з вимогою розірвати такий договір у разі
несплати наймачем (орендарем) платежів, якщо
вбачається істотне порушення його умов.

Водночас орендоване майно є комунальним,
тому на спірні правовідносини поширюється
також дія Закону № 2269-ХІІ, згідно із ч. 3 ст. 26
якого підставою для дострокового розірвання
договору оренди за рішенням суду може бути
невиконання сторонами своїх зобов'язань.

Ця норма застосовується з урахуванням за-
значених вище загальних положень ГК та ЦК.

Право наймодавця вимагати повернення речі
у разі припинення договору найму передбачено
ст. 785 ЦК.

Таким чином, істотне порушення орендарем
(наймачем) такої умови договору оренди держав-
ного (комунального) майна, як внесення оренд-
ної плати, є достатньою правовою підставою для
дострокового розірвання зазначеного договору
оренди в судовому порядку та повернення орен-
дованого майна орендодавцю (наймодавцю).

При цьому згідно із Рішенням Конститу-
ційного Суду України від 9 липня 2002 р.
№ 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання
спорів) право особи (громадянина України, іно-
земця, особи без громадянства, юридичної
особи) на звернення до суду за вирішенням
спору не може бути обмежене законом, іншими
нормативно-правовими актами. Встановлення
законом або договором досудового врегулю-
вання спору за волевиявленням суб'єктів пра-
вовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і
права на судовий захист.

Тому норми ст. 188 ГК та ст. 11 ГПК не позба-
вляють сторону договору права на безпосереднє
звернення до суду з вимогою про розірвання до-
говору оренди без дотримання порядку досудо-
вого врегулювання спору.

У справі, що переглядається, Вищий госпа-
дарський суд України, залишаючи без змін по-
станову Харківського апеляційного господар-
ського суду від 31 жовтня 2011 р., погодився з
висновками судів попередніх інстанцій щодо
задоволення позову в частині розірвання дого-
вору оренди комунального майна з урахуванням

приписів ч. 3 ст. 291 ГК, ч. 2 ст. 651, статей 782, 783 ЦК та ч. 3 ст. 26 Закону № 2269-ХІІ.

На думку Верховного Суду України, такий висновок Вищого господарського суду України ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права.

Суд касаційної інстанції при вирішенні справи № 5021/966/2011 правильно застосував норми матеріального права.

Керуючись статтями 111¹⁶, 111²³, 111²⁴, 111²⁶ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила у задоволенні заяви ДП про перегляд постанови Вищого господарського суду України від 27 грудня 2011 р. відмовити.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Заповнення службовою особою частини бланка документа із наступним наданням цим даним достовірності шляхом зловживання довірою особи, якій надано право підписувати такий документ і завіряти печаткою, є одним із способів підроблення офіційних документів.

Свідоцтво про закінчення навчального закладу — це офіційний документ, який посвідчує факт закінчення навчання й тягне певні правові наслідки

ПОСТАНОВА

*Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 25 квітня 2013 р.*

(в и т я г)

Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області вироком від 21 березня 2011 р. засудив Г. за ч. 1 ст. 366 КК до штрафу в сумі 850 грн із позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, строком на один рік.

На підставі ч. 5 ст. 74 КК у зв'язку із закінченням строків давності Г. було звільнено від призначеного покарання.

Апеляційний суд Хмельницької області ухвалою від 2 квітня 2012 р. вирок місцевого суду щодо Г. змінив, виключивши з нього вказівку про визнання Г. винуватим у складанні завідомо неправдивого документа (акта екзаменаційної комісії). Також постановлено вважати Г. винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК (у редакції 2001 р.), зокрема у службовому підробленні, тобто внесенні до офіційного документа завідомо неправдивих відомостей.

До Г. застосовано ч. 1 ст. 49, ч. 5 ст. 74 КК і звільнено від покарання за ч. 1 ст. 366 КК (у редакції 2001 р.) у зв'язку із закінченням строків давності. У решті вирок залишено без змін.

Г. визнано винуватим у тому, що він, обіймаючи посаду заступника директора

об'єднаної технічної школи Товариства сприяння обороні України з навчально-виробничої частини, всупереч вимогам розд. 2 посадової інструкції та пунктів 23, 25 і 29 Положення про порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 25 січня 1994 р. № 22, діючи умисно, 25 червня 2007 р. в інтересах Ш., який був зарахований на навчання до школи, підробив офіційний документ (вніс у свідоцтво неправдиві відомості про закінчення Ш. навчання в школі). Внаслідок цих дій Ш. міг отримати допуск до складання іспитів на право керування транспортним засобом у реєстраційно-екзаменаційних підрозділах Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 8 листопада 2012 р. судові рішення залишив без змін.

У заяві про перегляд Верховним Судом України ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 листопада 2012 р. з підстави

неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, засуджений Г. послався на те, що службового підроблення він не вчиняв. Він вважав, що бланк свідоцтва про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів не можна вважати офіційним документом, оскільки на момент інкримінованих йому діянь цей документ не містив відповідних реквізитів, а саме — підписів уповноважених на його складання й видачу осіб та печатки установи, яка це свідоцтво видає. Він також просив скасувати ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 листопада 2012 р., а справу щодо нього направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

На обґрунтування заяви засуджений Г. надав копію ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 9 квітня 2009 р., якою вирок Білозерського районного суду Херсонської області від 27 червня 2008 р. та ухвалу Апеляційного суду Херсонської області від 7 жовтня 2008 р. щодо Особи 1 скасовано, а справу закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК 1960 р. за відсутністю в її діях складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК. Суд касаційної інстанції своє рішення мотивував тим, що акт приймання-передачі обсягу виконаних робіт із упорядкування земельної ділянки не є офіційним документом, оскільки його складено у довільній формі, він не містить печаток і штампу, посвідчені в ньому факти не породжували наслідків правового характеру.

Для порівняння заявник послався також на справу щодо Особи 5, засудженої вирок м. Харкова від 5 квітня 2012 р. за ч. 3 ст. 27 і ч. 1 ст. 366, ч. 1 ст. 423 КК. Апеляційний суд Харківської області ухвалою від 26 червня 2012 р. цей вирок скасував, а справу закрити на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 1 листопада 2012 р. залишив без змін ухвалу апеляційного суду і зазначив, що заява про звільнення за власним бажанням, дописку про дату написання якої визнано способом підроблення, не належить до офіційних документів, оскільки не містить необхідних юридичних ознак та реквізитів, притаманних такого роду документам.

Як приклад неоднакового застосування норми кримінального закону заявник надав ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 липня 2010 р. щодо Особи 4 та від 23 березня 2010 р. щодо Особи 5, в яких суд касаційної інстанції зазначив, що офіційним документом є документ, який складено належним чином за формою та який містить необхідні реквізити, а зафіксована у ньому інформація здатна породити чи породжує певні правові наслідки.

Заявник також вважав помилковим посилення суду касаційної інстанції на те, що складання і видача завідомо неправдивого документа є самостійними кваліфікуючими ознаками службового підроблення, оскільки, на його думку, воно суперечить змісту диспозиції ст. 366 КК у редакції, чинній на час вчинення інкримінованого йому злочину.

На обґрунтування заяви він також послався на копію ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 26 лютого 2009 р. щодо Особи 1, в якій касаційний суд зазначив, що складання службовою особою завідомо неправдивих документів без їх видачі чи видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, складених іншою службовою особою, складу злочину, передбаченого ст. 366 КК, не утворює.

Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України, заслухавши суддю-доповідача, пояснення прокурора про відсутність підстав для задоволення заяви, перевірила матеріали справи та, обговоривши доводи, зазначені у заяві, дійшла висновку про таке.

Кримінальна справа про перегляд рішення суду касаційної інстанції за заявою Г. допущена до провадження Верховного Суду України відповідно до порядку, визначеного у гл. 321 КПК 1960 р., і розглядається за наявності підстави, передбаченої п. 1 ст. 400¹² цього Кодексу.

Предметом перегляду цієї справи є неоднакова правова оцінка судами касаційної інстанції критеріїв (ознак) визнання офіційними деяких документів, зокрема й свідоцтва про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів, а також способів підроблення, які пов'язані зі зловживанням довірою іншої посадової особи.

Враховуючи нормативне визначення службового підроблення, офіційними документами визнаються ті з них, які складають і видають

службові особи від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій, незалежно від форми власності, які посвідчують певні факти і події, що мають правове значення. Ці документи мають бути належним чином складені за формою та містити необхідні реквізити.

Підроблення офіційних документів може полягати у повній фальсифікації або в частковій зміні змісту справжнього документа. Способи підроблення документів можуть бути різними.

У кримінальній справі, в якій оспорюється рішення касаційного суду, встановлено, що свідоцтво про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів за формою, змістом передбачено відомчим нормативним документом органу центральної влади. Цей документ містить певну інформацію, потребує дотримання форми і відображення певних реквізитів. Це свідоцтво завіряється підписом директора школи та скріплюється печаткою навчального закладу.

Наявність зазначеного документа є умовою, за якої особа, яка ним володіє, допускається до складання іспитів на право керування транспортним засобом у реєстраційно-екзаменаційних підрозділах Державної екзаменаційної інспекції, а працівники цих підрозділів не повинні ставити під сумнів, що володілець цього свідоцтва пройшов відповідний курс навчання.

Сукупність указаних ознак дає підстави вважати, що свідоцтво про закінчення навчального закладу є офіційним документом, який посвідчує факт закінчення навчання водіїв у школі й тягне певні правові наслідки.

Із фактичних обставин справи, установлених судами, вбачається, що Г. власноручно заповнив

усі необхідні реквізити бланка свідоцтва про закінчення навчального закладу з підготовки водіїв транспортних засобів, які він міг заповнити з використанням своїх посадових повноважень, а потім із використанням довірливого ставлення до себе директора підписав у нього це свідоцтво та завірив печаткою.

Після того, як документ був відповідно оформлений, Г. залишив його для зберігання на своєму робочому місці.

Отже, заповнення службовою особою частини бланка документа із наступним наданням достовірності цим даним шляхом зловживання довірою особи, якій надано право підписувати такий документ і завірвати печаткою, є одним зі способів підроблення офіційних документів.

У рішеннях, які надані для порівняння, всупереч тому, що зовнішній прояв окремих діянь подібний до фактичних обставин, інкримінованих Г., вони не містять тих обов'язкових ознак, які вказують на наявність складу цього злочину.

Оскільки фактичні обставини діяння Г. та їх кримінально-правова оцінка не викликали неоднакового застосування однієї й тієї самої норми кримінального закону про кримінальну відповідальність, підстав для втручання в оспорене рішення касаційного суду немає.

Керуючись п. 15 розд. XI «Перехідні положення» КПК 2012 р., статтями 400²¹, 400²³ КПК 1960 р., Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України відмовила у задоволенні заяви Г. про перегляд ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 8 листопада 2012 р.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Якщо податковий вексель не погашено у визначений строк, векселедержатель вчиняє протест такого векселя у неплатежі згідно із Законом України «Про нотаріат»

ПОСТАНОВА

Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України

від 26 грудня 2012 р.

(в и т я г)

У січні 2010 р. Державна податкова інспекція у Печерському районі м. Києва (далі — ДПІ)

звернулася до суду з позовом до приватного нотаріуса Київського міського нотаріального

округу Ш. (далі — нотаріус), треті особи — фірма «Союз-Віктан» ЛТД (далі — Фірма) і публічне акціонерне товариство «Комерційний банк «Союз» (далі — ПАТ), про визнання незаконною відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії та зобов'язання вчинити таку дію.

Позивач зазначив, що 14 липня 2009 р. Фірма видала ДПП податковий вексель, непогашена сума за яким станом на 13 жовтня 2009 р. становила 2 млн 21 тис. 867 грн 80 коп. У зв'язку з цим ДПП звернулася до нотаріуса із проханням вчинити протест у неплатежі вказаного векселя. 14 жовтня 2009 р. нотаріус винесла постанову про відмову у вчиненні зазначеної нотаріальної дії з тих підстав, що погашення податкового векселя має здійснюватися відповідно до Закону від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами»¹ (далі — Закон № 2181-III), а не шляхом вчинення протесту векселя нотаріусом, що не віднесено до повноважень нотаріуса. За таких обставин ДПП звернулася до суду із зазначеним позовом, в якому просила визнати незаконною відмову нотаріуса у вчиненні протесту податкового векселя та зобов'язати її вчинити такий протест.

Шевченківський районний суд м. Києва рішенням від 6 червня 2011 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 16 травня 2012 р., позовні вимоги ДПП задовольнив.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 вересня 2012 р. касаційні скарги нотаріуса та ПАТ відхилено, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишено без змін.

У заявах про перегляд судового рішення суду касаційної інстанції ПАТ і нотаріус просили скасувати ухвалу суду касаційної інстанції та передати справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції, пославшись на неадекватне застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Зокрема, заявники послалися на неадекватне застосування судом касаційної інстанції ст. 92 Закону від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» (далі — Закон № 3425-XII) та пунктів 31, 294 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затверджено наказом Міністерства юстиції

України від 3 березня 2004 р.; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 р. за № 283/8882), яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин (далі — Інструкція).

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, пояснення представників ПАТ і нотаріуса на підтримання поданих заяв, а також представника ДПП на їх заперечення, дослідивши матеріали справи та перевіривши наведені у заявах доводи, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заяви задоволенню не підлягають.

Відповідно до змісту ст. 360⁴ ЦПК Верховний Суд України скасовує судові рішення у справі, яка переглядається з підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, якщо установить, що воно є незаконним.

Суд установив, що постановою нотаріуса від 14 жовтня 2009 р. відмовлено ДПП у вчиненні протесту авальованого ПАТ податкового векселя, виданого Фірмою до отримання етилового спирту для переробки на підакцизну продукцію, з тих підстав, що його погашення має здійснюватися відповідно до Закону № 2181-III, а не шляхом вчинення протесту векселя нотаріусом, що не віднесено до повноважень нотаріуса.

Рішенням суду першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, відмову нотаріуса у вчиненні протесту авальованого банком податкового векселя визнано незаконною та зобов'язано нотаріуса вчинити протест зазначеного векселя. При цьому суд виходив із того, що відповідно до Закону від 15 вересня 1995 р. № 329/95-ВР «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби»² (далі — Закон № 329/95-ВР) авальований банком податковий вексель повинен погашатися в порядку, встановленому законом для погашення простих векселів, тобто шляхом вчинення нотаріусом протесту цього векселя.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 3 вересня 2012 р. рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишив без змін.

Разом із тим ухвалами Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 вересня 2011 р. та 17 квітня 2012 р., постановленими у справах із подібних правовідносин, суд касаційної інстанції погодився з рішеннями судів про відмову у визнанні таких дій

¹ Закон втратив чинність, але був чинним на момент виникнення спірних правовідносин.

² Закон втратив чинність, але був чинним на момент виникнення спірних правовідносин.

нотаріуса незаконними. На ці ухвали як на приклади неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, послалися заявники у своїх заявах.

Отже, суд касаційної інстанції неоднаково застосував одні й ті самі норми матеріального права, які встановлюють повноваження нотаріуса (ст. 92 Закону № 3425-ХІІ та п. 294 Інструкції), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Перевіряючи законність рішення суду касаційної інстанції, про перегляд якого просили заявники, Верховний Суд України виходив із такого.

Відповідно до ч. 20 ст. 7 Закону № 329/95-ВР порядок погашення авальованих банком податкових векселів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Пунктом 15 Порядку випуску, обігу та погашення податкових векселів, авальованих банком (податкових розписок), які видаються до отримання спирту етилового неденатурованого і є забезпеченням виконання зобов'язання із сплати акцизного збору, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2005 р.

№ 498, встановлено, що у разі, коли податковий вексель не погашено у визначений строк, векселедержатель вчиняє протест такого векселя у неплатежі згідно із законодавством.

На підставі ст. 92 Закону № 3425-ХІІ та п. 294 Інструкції вчинення протестів векселів провадиться нотаріусами.

Отже, погашення авальованого банком податкового векселя здійснюється в порядку, встановленому для погашення простого векселя, тобто шляхом вчинення нотаріусом протесту такого векселя. Саме такого висновку дійшов у справі, яка переглядається, суд касаційної інстанції.

Таким чином, касаційним судом у справі, яка переглядається з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, правильно застосовано ст. 92 Закону № 3425-ХІІ та п. 294 Інструкції, постановлене ним рішення є законним.

Керуючись п. 1 ст. 355, п. 2 ч. 1 ст. 360³, ст. 360⁵ ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України у задоволенні заяв ПАТ та нотаріуса відмовила.

Перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку визначений ст. 140 ЗК України і є вичерпним. Такої підстави припинення права власності на земельну ділянку, як скасування рішення органу виконавчої влади, на підставі якого було видано державний акт на право власності на земельну ділянку, зазначеним Кодексом не передбачено

ПОСТАНОВА

*Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 12 вересня 2012 р.
(в и т я г)*

У листопаді 2008 р. Херсонський міжрайонний природоохоронний прокурор (далі — міжрайонний прокурор) в інтересах держави в особі Голопристанської районної державної адміністрації Херсонської області (далі — Райдержадміністрація) звернувся до суду з позовом до Ш. про визнання державного акта на право власності на земельну ділянку недійсним.

Позивач послався на те, що розпорядженням голови Райдержадміністрації від 30 травня 2007 р. Ш. передано безоплатно у власність земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства на території сільської ради. 1 червня 2007 р. відповідачці

видано державний акт на право власності на цю земельну ділянку.

Розпорядженням голови Херсонської обласної державної адміністрації (далі — Облдержадміністрація) від 11 липня 2008 р. на підставі протесту прокурора Херсонської області (далі — обласний прокурор) зазначене розпорядження голови Райдержадміністрації скасовано.

Вважаючи, що у зв'язку зі скасуванням розпорядження про передачу у власність земельної ділянки у відповідачки немає правових підстав для набуття права власності на вказану земельну ділянку, та пославшись на статті 116, 125, 155 ЗК, міжрайонний прокурор просив визнати

державний акт на право власності на земельну ділянку, виданий 1 червня 2007 р. на ім'я Ш., недійсним.

Голопристанський районний суд Херсонської області рішенням від 28 липня 2010 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 8 лютого 2011 р., у задоволенні позову міжрайонного прокурора відмовив.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 грудня 2011 р. касаційну скаргу прокуратури Херсонської області відхилено, зазначені рішення суду першої інстанції та ухвалу апеляційного суду залишено без змін.

У заяві Генеральної прокуратури України про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 грудня 2011 р. порушено питання про скасування цього судового рішення й ухвалення нового — про задоволення позову з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК, у зв'язку з неоднаковим застосуванням судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, а саме: положень Конституції України, ВК, статей 80, 88, 116, 140 ЗК, ст. 33 Закону від 9 квітня 1999 р. № 86-XIV «Про місцеві державні адміністрації», що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Так, Генеральна прокуратура України зазначила, що, на відміну від судових рішень в інших справах, у справі, яка переглядається, суд касаційної інстанції погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про відмову в задоволенні зазначеного позову, оскільки скасування рішення органу виконавчої влади, відповідно до якого було видано державний акт на право власності на земельну ділянку, не є визначеною ЗК підставою для припинення права власності на земельну ділянку та для визнання недійсним державного акта на право власності на земельну ділянку.

Як приклад наявності зазначеної підстави подання заяви про перегляд судового рішення Генеральна прокуратура України надала ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: від 30 листопада 2011 р. у справі за позовом прокурора м. Ірпеня Київської області в інтересах держави в особі Київської обласної ради про визнання недійсними державних актів на право власності на земельні ділянки; від 14 грудня 2011 р. у справі за позовом прокурора Каланчацького району Херсонської області

в інтересах Облдержадміністрації про визнання недійсним державного акта на право приватної власності на земельну ділянку.

Так, ухвалою колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 листопада 2011 р. оскаржувані судові рішення про відмову в задоволенні позову про визнання недійсними державних актів на право власності на земельні ділянки скасовано, а справу передано на новий розгляд до суду першої інстанції. Постановляючи зазначену ухвалу, суд касаційної інстанції: встановив, що рішенням селищної ради від 19 травня 2009 р. за протестом прокурора скасовано рішення цієї ж ради, на підставі яких відповідачам було видано державні акти на право власності на земельні ділянки; застосував до спірних правовідносин положення Конституції, ст. 1, п. 6 ст. 18 і ст. 118 ЗК та виходив із того, що відповідачам не було відомо про виділення їм земельних ділянок, а суди не з'ясували обставин, за яких земельні ділянки виділені й передані в приватну власність відповідачам, що має значення для правильного вирішення справи.

В ухвалі від 14 грудня 2011 р. колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ скасувала рішення апеляційного суду про відмову в задоволенні позову прокурора Каланчацького району Херсонської області про визнання недійсним державного акта на право приватної власності на земельну ділянку у зв'язку зі скасуванням розпорядженням голови Облдержадміністрації від 20 січня 2010 р. розпорядженням голови Райдержадміністрації, на підставі якого було видано зазначений державний акт, і залишила в силі рішення суду першої інстанції про задоволення вказаного позову. При цьому суд касаційної інстанції, не погодившись із висновками апеляційного суду про відсутність підстав для визнання державного акта на право власності на земельну ділянку через заперечення відповідача проти припинення його права власності на земельну ділянку та непроведення вилучення ділянки в передбаченому земельним законодавством порядку, виходив із того, що акт, відповідно до якого відповідачу безоплатно надано у власність земельну ділянку, скасований, правових підстав набуття такого права власності немає, тому державний акт на право власності на земельну ділянку, виданий відповідачу, є недійсним.

Постановляючи ухвалу у справі, яка переглядається, і залишаючи без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій про відмову в

задоволенні позову, суд касаційної інстанції виходив із того, що ст. 140 ЗК визначено вичерпний перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку, серед яких скасування рішення органу виконавчої влади, відповідно до якого було видано державний акт на право власності на земельну ділянку, немає. На підставах, передбачених ч. 5 ст. 88 ВК, ст. 118 ЗК, міжрайонний прокурор позову не заявляв, і він не позбавлений права пред'явити такий позов.

Отже, аналіз зазначених судових рішень дає підстави вважати, що, постановляючи ухвалу від 14 грудня 2011 р. у справі, яка переглядається, за позовом міжрайонного прокурора та ухвалу від 14 грудня 2011 р., наведену в заяві як приклад, — у справі за позовом прокурора Каланчацького району Херсонської області, суд касаційної інстанції за подібних предмета спору та змісту позовних вимог дійшов неоднакових правових висновків, покладених в основу цих судових рішень.

Заслухавши суддю-доповідача, дослідивши доводи заявника, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що заява Генеральної прокуратури України задоволенню не підлягає.

Суди встановили, що на підставі розпорядження голови Райдержадміністрації від 30 травня 2007 р. Ш. передано безоплатно у власність земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства на території сільської ради, а 1 червня 2007 р. відповідачці видано державний акт на право власності на цю земельну ділянку.

За протестом обласного прокурора розпорядженням голови Облдержадміністрації від 11 липня 2008 р. зазначене вище розпорядження голови Райдержадміністрації було скасовано.

Порядок припинення прав на землю регулюється гл. 22 ЗК.

Орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування має право прийняти рішення про припинення права власності на земельну ділянку чи права користування нею лише в порядку, з підстав і за умов, передбачених статтями 140—149 ЗК.

Перелік підстав припинення права власності на земельну ділянку визначений ст. 140 ЗК. Так, підставами припинення права власності на земельну ділянку є: добровільна відмова власника від права на земельну ділянку; смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця; відчуження земельної ділянки за рішенням

власника; звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора; відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб; конфіскація за рішенням суду; невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом. Зазначений перелік є вичерпним.

Отже, такої підстави припинення права власності на земельну ділянку, як скасування рішення органу виконавчої влади, на підставі якого було видано державний акт на право власності на земельну ділянку, ЗК не передбачено.

Такого самого по суті висновку дійшов і суд касаційної інстанції, залишаючи без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій про відмову в задоволенні позову у справі, що переглядається.

Подібну позицію висловив Пленум Верховного Суду України в абз. 2 п. 8 постанови від 16 квітня 2004 р. № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» (у редакції постанови від 19 березня 2010 р.), згідно з яким при вирішенні в судовому порядку питання про недійсність документів, виданих на підставі переглянутого рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про скасування свого рішення, за яким земельна ділянка була неправомірно одержана у власність чи користування, слід врахувати Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування), відповідно до п. 5 мотивувальної частини якого органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення.

Таким чином, ухвала суду касаційної інстанції в цій справі постановлена згідно із законом. Обставини, на які послався заявник у заяві та які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися.

Керуючись п. 1 ч. 1 ст. 355, п. 2 ч. 1 ст. 360³, ст. 360⁵ ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України у задоволенні заяви Генеральної прокуратури України про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 грудня 2011 р. відмовила.

Т.Л. Лузан,
аспірантка кафедри
цивільного права та процесу
Львівського національного
університету
імені Івана Франка,
головний консультант
управління кадрової роботи
Верховного Суду України

Summary

The article deals with the issues of procedure and results from changes in composition of persons in the civil proceedings: replacing improper defendant and procedural succession of parties and third parties involved in the case. Also, the author proposes ways to remove the shortcomings of the civil procedure law regulating the explored legal institutions

Зміна складу осіб, які беруть участь у справі в цивільному процесі

Заміна неналежного відповідача та процесуальне правонаступництво сторін і третіх осіб зумовлює зміну складу осіб, які беруть участь у справі в цивільному процесі. Зміна цих учасників цивільного процесу у випадках, передбачених законодавством, сприяє швидкому та ефективному розгляду і вирішенню цивільної справи, а також економії коштів держави й осіб, які беруть участь у справі.

На момент відкриття провадження у цивільній справі не завжди достовірно відомо, чи є відповідач належним. Якщо під час судового розгляду буде встановлено, що особа, до якої пред'явлено позов, не повинна відповідати за ним, оскільки не є учасником спірних матеріальних правовідносин, то суд має у позові відмовити. Позивач, у свою чергу, мав би знову звертатися до суду із позовом вже до належного відповідача.

Неналежний відповідач — це особа, притягнена позивачем як відповідач, стосовно якої встановлено, що вона не повинна відповідати за пред'явленим позовом за наявності даних про те, що обов'язок задовольнити вимогу позивача покладено на іншу особу — належного відповідача

«Натомість, з метою процесуальної економії та забезпечення ефективного судового розгляду та швидкого захисту порушених прав у цивільному процесуальному законодавстві існує інститут заміни неналежного відповідача. Його сутність полягає у тому, щоб, не припиняючи провадження у справі, замінити неналежного відповідача належним і саме щодо останнього вирішити заявлений позов»¹.

М. Треушніков вважає, що неналежним відповідачем є особа, стосовно якої виключається припущення про те, що вона є суб'єктом спірного матеріального правовідношення².

Однак В. Комаров зазначає, що для правильного вирішення питання про визнання неналежним відповідача недостатньо встановити відсутність обов'язку відповідати за даним позовом. У такому випадку суд має ухвалити рішення про відмову в задоволенні позову. Щоб визнати

¹ Кравчук В.М., Угриновська О.І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. — К., 2006. — С. 124.

² Див.: Треушніков М.К. Практикум по гражданскому процессуальному праву. — М., 1991. — С. 40.

відповідача неналежним, суд повинен мати дані про те, що обов'язок відповідати за позовом належить іншій особі. Тому неналежний відповідач — це особа, притягнена позивачем як відповідач, стосовно якої встановлено, що вона не повинна відповідати за пред'явленим позовом за наявності даних про те, що обов'язок задовольнити вимогу позивача покладено на іншу особу — належного відповідача³.

Наведене визначення поняття неналежного відповідача найбільш точно відповідає цьому правовому інституту. Отже, установити, чи належить обов'язок відповідати за позовом відповідачу можливо, насамперед, за суб'єктивним складом спірного матеріального правовідношення та доказами, поданими у цивільній справі.

Згідно зі ст. 119 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) позовна заява повинна містити ім'я (найменування) відповідача, його місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі, а також виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (підставу позову). Таким чином, саме позивач (або особи, які порушують процес на захист прав, свобод та інтересів інших осіб) вказує, що особа, яка порушила його матеріальне право, є тим відповідачем, який зазначений у позовній заяві.

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. № 2 пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі чи залишення заяви без руху, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному ст. 33 ЦПК.

Згідно з ч. 1 ст. 33 ЦПК суд за клопотанням позивача, не припиняючи розгляду справи, замінює первісного відповідача належним відповідачем, якщо позов пред'явлено не до тієї особи, яка має відповідати за позовом, або залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Отже, можна зробити висновок, що суд зобов'язаний вчинити одну з двох процесуальних дій:

- замінити неналежного відповідача;
- залучити до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Тому можливі такі варіанти вирішення питання заміни неналежного відповідача: 1) за клопотанням позивача суд здійснює заміну неналежного відповідача (залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача); 2) суд встановлює, що первісний відповідач є неналежним і позивач згоден на його вибуття зі справи, а оскільки належного відповідача немає, суд закриває провадження у справі у зв'язку із відмовою позивача від позову; 3) якщо за таких самих обставин позивач не згоден на вибуття неналежного відповідача, то суд розглядає справу по суті й ухвалює рішення про відмову в задоволенні позову.

Можливість залучення до участі у справі іншої особи як співвідповідача була виправданою до внесення змін у ч. 1 ст. 33 ЦПК, коли заміна відповідача могла відбуватися за ініціативою суду без згоди позивача

Так, у зазначеній статті ЦПК об'єднано два процесуальні інститути: заміни неналежного відповідача та залучення співвідповідачів⁴.

Однак можливість залучення до участі у справі іншої особи як співвідповідача була виправданою до внесення змін у ч. 1 ст. 33 ЦПК, коли заміна відповідача могла відбуватися за ініціативою суду без згоди позивача. А саме, у разі відсутності згоди на це позивача суд залучав до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

У результаті аналізу чинної ст. 33 ЦПК можна зробити висновок, що суд за своєю ініціативою визначає неналежність відповідача та за згодою позивача залучає до участі у справі іншу особу як співвідповідача.

Але виникає питання, чи є доречним закріплення такого процесуального права за судом? Адже якщо суд виявить, що у відповідача немає обов'язку відповідати за позовом, то слід про це повідомити позивачеві. Якщо ж позивач буде наполягати на розгляді справи за участю саме відповідача, зазначеного в позовній заяві, то суд зобов'язаний продовжити розгляд справи по суті та відмовити позивачеві у задоволенні позову. Інакше позивачеві варто подати відповідне клопотання як вияв згоди на заміну неналежного відповідача у справі.

На обґрунтування зазначеного положення доцільно навести приклад із судової практики. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 травня 2012 р. у справі № 6-24513св11 рішення Шевченківського районного суду м. Києва

³ Див.: Комаров В.В., Бигун В.А., Баранкова В.В. Проблеми науки гражданского процессуального права. — Х., 2002. — С. 136.

⁴ Див.: Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т. / За заг. ред. С.Я. Фурси. — К., 2010. — Т. 1. — С. 175.

від 9 березня 2011 р. та ухвала апеляційного суду м. Києва від 24 травня 2011 р. були скасовані.

Під час розгляду справи в суді першої інстанції відповідач (Київська міська державна адміністрація; далі — КМДА) заявив клопотання про залучення до участі у справі як належного відповідача Міністерство юстиції України (далі — Мін'юст).

Можливість заміни неналежного відповідача виникає лише за клопотанням позивача, у якому визначено належного відповідача. Тобто, суд не має за своєю ініціативою проводити таку заміну, інакше порушується принцип диспозитивності цивільного процесу. Якщо ж позивач у клопотанні вказує на декількох осіб як на порушників своїх прав без визначення відповідача неналежним, то наслідком буде не заміна неналежного відповідача, а виникнення пасивної процесуальної співучасті. Тому необхідно внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 33 ЦПК

Ураховуючи вимоги, викладені у ч. 1 ст. 33 ЦПК, суд залучив до участі у справі як відповідача Мін'юст, однак не вирішив спір щодо нього, оскільки позивач заявляв позовні вимоги лише до КМДА.

В ухвалі Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ указав, що залучення Мін'юсту до участі у справі на підставі клопотання відповідача, а не позивача вирішального значення в даному випадку не має.

З такою позицією суду касаційної інстанції можна погодитися лише формально. Адже дійсно, суд за своєю ініціативою може визначити, чи відповідач є належним. Однак у розглядуваному випадку залучення до участі у справі Мін'юсту суд мотивував клопотанням первісного відповідача, який зацікавлений у визнанні його неналежним відповідачем. Крім того, видається, що суд першої інстанції не взяв до уваги думку позивача щодо заміни у справі неналежного відповідача. Та, як наслідок, постановив незаконне і необґрунтоване рішення, що в результаті скасував ухвалою Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Отже, внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 33 ЦПК, у результаті яких заміна неналежного відповідача буде відбуватися лише за клопотанням позивача, є нагальним.

Варто погодитися з думкою багатьох учених, що поняття «співвідповідач» помилково вказує на процесуальний інститут співучасті. Адже в розглядуваному випадку предметом спору не є спільні або однорідні права та обов'язки

співвідповідачів, їхні права та обов'язки не виникають з однієї підстави.

Тому вважаємо, що заміна неналежного відповідача має відбуватися лише за клопотанням позивача, в якому необхідно обґрунтувати підстави визнання відповідача неналежним. Крім того, у цьому клопотанні позивач зобов'язаний зазначити особу, яку він вважає належним відповідачем. Інакше суд буде позбавлений можливості здійснити таку заміну.

Отже, на нашу думку, можливість заміни неналежного відповідача виникає лише за клопотанням позивача, у якому визначено належного відповідача. Тобто, суд не має за своєю ініціативою порушувати принцип диспозитивності цивільного процесу. Якщо ж позивач у клопотанні вказує на декількох осіб як на порушників своїх прав без визначення відповідача неналежним, то наслідком буде не заміна неналежного відповідача, а виникнення пасивної процесуальної співучасті. Тому необхідно внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 33 ЦПК.

Навіть якщо позивач дає згоду на вибуття неналежного відповідача з процесу, суди мають враховувати думку останнього і, якщо він наполягає на вирішенні справи щодо заявленого до нього позову, залучити його до участі у справі як співвідповідача та вказати у рішенні про відмову в задоволенні позову стосовно нього

Але постає питання, чи може суд відмовити у задоволенні клопотання позивача про заміну неналежного відповідача, якщо, наприклад, вважає, що позивач звернувся до належного відповідача? Зі змісту ч. 1 ст. 33 ЦПК можна зробити висновок, що ні. Так, якщо позивач виявив відповідне бажання, то суд змушений, дотримуючись принципу диспозитивності, задовольнити таке клопотання. Адже, як вже зазначалось, саме позивач визначає особу, до якої звертає через суд свої матеріально-правові вимоги. Однак вважаємо, що, дотримуючись принципу змагальності сторін, суд зобов'язаний роз'яснити позивачеві наслідки вчинення такої процесуальної дії.

Нормами ЦПК не передбачено як умову заміни неналежного відповідача належним згоду неналежного відповідача. Проте в судах позицію неналежного відповідача враховують, якщо він вимагає розгляду справи по суті і прийняття

щодо нього рішення про відмову в задоволенні позову як реабілітуючої підстави. Тобто, навіть якщо позивач дає згоду на вибуття неналежного відповідача з процесу, суди мають враховувати думку останнього і, якщо він наполягає на вирішенні справи щодо заявленого до нього позову, залучити його до участі у справі як співвідповідача та вказати у рішенні про відмову в задоволенні позову стосовно нього⁵.

Тому відповідно до статей 35, 36 ЦПК суд уповноважений за ініціативою неналежного відповідача залучити його до участі у справі у статусі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Таким чином, не буде порушено вимог ЦПК, а неналежний відповідач матиме можливість брати участь у розгляді справи та буде наділений загальними процесуальними правами сторін

Та чи уповноважений суд в такому випадку залучати до участі у справі неналежного відповідача, якщо позивач не дає на це своєї згоди? Згідно з ч. 1 ст. 11 ЦПК суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього Кодексу, у межах заявлених ними вимог. Як вже зазначалось, саме позивач визначає особу, до якої звертає через суд свої матеріально-правові вимоги та вказує на відповідача як на порушника своїх прав. Якщо позивач визнає відповідача неналежним, то відповідач «виходить» за межі спірних матеріальних правовідносин. Залучення у такому випадку неналежного відповідача як співвідповідача суперечить принципу диспозитивності та процесуальному статусу відповідача у цивільній справі.

Тому відповідно до статей 35, 36 ЦПК суд уповноважений за ініціативою неналежного відповідача залучити його до участі у справі у статусі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору. Таким чином, не буде порушено вимог ЦПК, а неналежний відповідач матиме можливість брати участь у розгляді справи та буде наділений загальними процесуальними правами сторін.

Дотримуючись приписів ч. 1 ст. 33 ЦПК, суд здійснює заміну неналежного відповідача, не припиняючи розгляду справи. Однак згідно з ч. 2 ст. 33 ЦПК за клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача справа розглядається спочатку. Тобто, усі докази у цій справі слід досліджувати заново.

Заміна первісного відповідача або залучення співвідповідача можливе лише до ухвалення рішення судом, про що суд постановляє відповідну

ухвалу, яку оформляють окремим документом. Така заміна також може бути здійснена на стадії попереднього судового розгляду.

Наприклад, відповідно до ухвали, постановленої 19 березня 2010 р. у справі № 6-99/10, Залізничний районний суд м. Львова замінив неналежного відповідача належним. Ця справа є цікавою тим, що в ній відповідачем була військова частина А, з компетенції якої виключили ряд повноважень та передали військовій частині Б, у зв'язку з чим військова частина А не могла бути належним відповідачем у справі. Водночас військова частина Б відповідно до ряду локальних нормативно-правових актів не стала правонаступником військової частини А, а лише набула певні повноваження, унаслідок чого стала належним відповідачем у справі.

У законодавстві не передбачено можливості заміни вже заміненого неналежного відповідача. Така ситуація може виникнути, якщо під час вирішення питання про заміну первісного неналежного відповідача належним суд припускається помилки. Ця помилка може полягати в заміні належного відповідача (тоді той відповідач, який вступає у процес на заміну, є неналежним, отже, потребує заміни) або в заміні неналежного відповідача іншим, але теж неналежним відповідачем.

На думку В. Кравчука та О. Угриновської, «у цих випадках можна проводити повторну заміну неналежного відповідача»⁶.

Але у зв'язку зі змінами у ч. 1 ст. 33 ЦПК заміна неналежного відповідача відбувається лише за клопотанням позивача, тому надання йому можливості безкінечної заміни відповідача може призвести до зловживання позивачем своїми процесуальними правами. Тобто, судовий процес може затягуватися за бажанням саме позивача. Тому вважаємо, що немає необхідності повторно замінювати неналежного відповідача. Адже у разі відмови в задоволенні позовних вимог позивач не буде позбавлений можливості повторного звернення до іншої особи. Крім того, йому знову доведеться понести судові витрати, що буде інструментом перешкоджання у зловживанні позивачем своїми процесуальними правами.

Слід зазначити, що в чинному ЦПК не передбачено можливості заміни неналежного позивача судом. Адже заміна позивача за ініціативою суду суперечить принципу диспозитивності.

⁵ Див.: Кравчук В.М., Угриновська О.І. Значч.праця. — С. 126.

⁶ Кравчук В.М., Угриновська О.І. Значч.праця. — С. 128—129.

У разі, якщо суд установить неналежність позивача, то він має ухвалити рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, оскільки неналежним позивачем є особа, якій не належить право вимоги за пред'явленим позовом. Заміна позивача відбувається лише у випадку процесуального правонаступництва.

Слід погодитись із думкою В. Комарова, що «матеріальне правонаступництво може бути універсальним або сингулярним, однак процесуальне правонаступництво, хоча і є наслідком правонаступництва у матеріальному праві, завжди універсальне, оскільки в цивільному процесі правонаступник повністю заміняє правопередника і користується комплексом процесуальних прав та обов'язків сторони»

Процесуальне правонаступництво, як і заміна неналежного відповідача, означає зміну суб'єктного складу учасників спору. Згідно зі ст. 37 ЦПК правонаступництво можна визначити як заміну сторони чи третьої особи у спірних або встановлених судом правовідносинах у разі їх вибуття з цивільної справи⁷.

М. Штефан визначає процесуальне правонаступництво як заміну сторін іншими особами, коли їх матеріальні права та обов'язки в спірних або встановлених судом правовідносинах переходять до цих осіб. А також указує, що процесуальне правонаступництво можливе і для третіх осіб⁸.

Виокремлюють такі ознаки процесуального правонаступництва:

1) перехід прав або обов'язків суб'єкта спірного правовідношення до іншої особи впродовж процесу;

2) заміна іншою особою, яка не брала участі у справі, особи, яка є позивачем або відповідачем;

3) перехід процесуальних прав та обов'язків від правопередника до правонаступника⁹.

Права наступництво настає у разі зміни суб'єктів права або обов'язку в матеріальних правовідносинах. Процесуальне правонаступництво можливе на будь-якій стадії процесу.

Залежно від обсягу правонаступництва розрізняють універсальне (повне) і сингулярне (часткове) правонаступництво. У разі смерті (оголошення померлою) фізичної особи і припинення юридичної особи настає універсальне правонаступництво, у випадку заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, — сингулярне.

Слід погодитись із думкою В. Комарова, що «матеріальне правонаступництво може бути універсальним або сингулярним, однак процесуальне правонаступництво, хоча і є наслідком правонаступництва у матеріальному праві, завжди універсальне, оскільки в цивільному процесі правонаступник повністю заміняє правопередника і користується комплексом процесуальних прав та обов'язків сторони»¹⁰.

Смерть фізичної особи — це одна з підстав процесуального правонаступництва. Однак відповідно до ст. 1219 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) до складу спадщини не входять права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема:

1) особисті немайнові права;

2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами;

3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

4) права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом;

5) права та обов'язки, що впливають із зобов'язання, яке нерозривно пов'язане з особою боржника або кредитора і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою.

Тобто, матеріальне правонаступництво у цьому випадку, а отже і процесуальне, неможливе.

Необхідно зазначити, що суди першої та апеляційної інстанцій систематично припускаються помилок у вирішенні питання щодо можливості процесуального правонаступництва після смерті фізичної особи та безпідставно закривають провадження у таких справах, оскільки відносять майнові права (права та обов'язки на нерухоме і рухоме майно, за кредитним договором тощо) до особистих немайнових. Такі помилки змушений усувати суд касаційної інстанції (наприклад, ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 13 березня 2013 р. у справі № 6-36788св12, від 30 січня 2013 р. у справі № 6-44173св12, від 3 жовтня 2012 р. у справі № 6-48149св12).

Може виникнути питання, чи допускається правонаступництво у справі за позовом про переведення прав та обов'язків покупця при

⁷ Див.: Кравчук В.М., Угриновська О.І. Знач. праця. — С. 140.

⁸ Див.: Штефан М.Й. Цивільний процес. <http://vuslib.net/beta3/html/1/12661>

⁹ Див.: Гражданский процесс: Учеб. / С.Н. Абрамов, В.П. Чапурский, З.И. Шкундин; Под общ. ред. С.Н. Абрамова. — М., 1948. — С. 100.

¹⁰ Див.: Комаров В.В., Бигун В.А., Баранкова В.В. Знач. праця. — С. 136 (Переклад автора).

порушенні переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності?

Згідно з ч. 4 ст. 362 ЦК у разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця. Якщо такий позов був пред'явлений, однак в ході розгляду справи позивач помер й у нього є спадкоємці, які бажають вступити у справу, то слід зважати на таке.

У ст. 1218 ЦК закріплено, що до складу спадщини входять усі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

У випадку ліквідації юридичної особи матеріальне і, як наслідок, процесуальне правонаступництво не виникає. Отже, процесуальне правонаступництво у цивільній справі може виникнути тільки в разі реорганізації юридичної особи

Переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності за своїм змістом є правом майновим і не належить до тих прав, які з огляду на ст. 1219 ЦК є особистими й щодо яких правонаступництво не виникає. Адже право учасника часткової власності вимагати на підставі ч. 4 ст. 362 ЦК переведення на нього прав та обов'язків покупця у разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням його переважного права купівлі частки, що продається, за своїм правовим характером похідне від самого переважного права на купівлю цієї частки. Здійснення зазначеного права не пов'язане з певною особою, тому це право може здійснюватися і спадкоємцями цієї особи на передбачених законом умовах.

Також варто зазначити, що за змістом ч. 1 ст. 46 Закону від 15 травня 2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» смерть фізичної особи — підприємця зумовлює державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності такої особи, а згідно з ч. 3 цієї статті з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи — підприємця така особа позбавляється статусу підприємця.

Таким чином, смерть фізичної особи — підприємця, яка пред'явила позов, пов'язаний з її діяльністю, унеможливує подальше здійснення судочинства у справі стосовно даної особи. Тому провадження у справі підлягає

закриттю з підстави, передбаченої п. 7 ст. 205 ЦПК¹¹.

Відповідно до ч. 1 ст. 104 ЦК юридична особа припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам — правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Тобто, у випадку ліквідації юридичної особи матеріальне і, як наслідок, процесуальне правонаступництво не виникає. Отже, процесуальне правонаступництво у цивільній справі може виникнути тільки в разі реорганізації юридичної особи.

Наступна підстава виникнення цивільного правонаступництва — це заміна кредитора чи боржника у зобов'язанні. Згідно зі ст. 512 ЦК кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- 2) правонаступництва;
- 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем);
- 4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

Цей перелік не є вичерпним. Наприклад, у ст. 515 ЦК закріплено, що заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема, у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а відповідно до ст. 993 ЦК — перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки. Кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом.

Варто зауважити, що відповідно до певних нормативно-правових актів відступлення права вимоги може не допускатися. Наприклад, згідно з п. 133 розд. VII Статуту залізниць України передача іншим організаціям або громадянам права на пред'явлення претензій та позовів не допускається, за винятком випадків передачі такого права вантажовідправником вантажодержувачу або вантажоодержувачем вантажовідправнику, а також вантажовідправником або вантажоодержувачем вищій організації або уповноваженій особі, яка виступає від їх імені.

¹¹ Див.: Балюк М.І., Лупеник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. — Х., 2008. — С. 105—106.

Відповідно до ст. 520 ЦК боржник у зобов'язанні може бути замінений іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом.

Правонаступників може бути декілька. Кожен із них має право вступити у справу замість особи, яка вибула. Як наслідок, може виникнути процесуальна співучасть навіть у випадку, коли її не було під час подання позову.

«Між правонаступниками може виникнути судовий спір щодо обсягу правонаступництва. Так само первісний позивач може доводити безпідставність правонаступництва. До вирішення цих спорів суд зобов'язаний зупинити провадження у справі на підставі п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПК України. Отже, заміна первісного позивача кількома правонаступниками або ініціювання судових спорів між первісним позивачем і правонаступником може використовуватись також для затягування розгляду справи»¹².

¹² Кравчук В. М., Угриновська О. І. Значч. праця. — С. 142.

Не можемо погодитися з думкою В. Комарова, що «процесуальне правонаступництво відповідача можливе лише в тому випадку, коли позивач дає згоду на продовження процесу з новим відповідачем»¹³. У випадку, якщо позивач не бажає продовжувати процес, його дії слід тлумачити як відмову від позову та закривати провадження у справі на підставі п. 3 ч. 1 ст. 205 ЦПК.

Отже, на відміну від заміни неналежного відповідача, відповідно до пунктів 1, 2 ч. 1 ст. 201 ЦПК у разі процесуального правонаступництва суд зупиняє провадження у справі.

Крім того, у ч. 2 ст. 37 ЦПК встановлено, що всі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він змінив. Тому в разі заміни неналежного відповідача провадження у справі починається заново, а в разі правонаступництва — поновлюється.

¹³ Комаров В. В. Цивільне процесуальне право України. — Х., 1992. — С. 81.

До відома авторів

До розгляду у «Віснику Верховного Суду України» приймаються оригінали авторських статей/матеріалів обсягом не більше одного авторського аркуша (40 тис. знаків) українською мовою у друкованому та електронному вигляді (формат текстового файлу .rtf або .doc, кегль шрифту 14 pt, інтервал між рядками 1.5). Рукописні оригінали не приймаються.

Оригінал має бути обов'язково підписаний автором (усіма співавторами). До нього додаються фото авторів (розмір 10×15 см), віддруковане на фотопапері без тиснення або записане на електронному носії (формат відповідного файлу .jpg розміром від 1 Мб), а також короткі анкетні дані: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, адреса (із зазначенням поштового індексу та адміністративного району, в тому числі у місті), контактні телефони, факс, адреса електронної пошти, ідентифікаційний номер, письмовий дозвіл видавництву на обробку та зберігання персональних даних. Ілюстрації (фотографії) до тексту також мають супроводжуватися відповідними підписами.

Відповідно до вимог ВАК наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок

із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До тексту статті долучається анотація (у середньому — 500 друкованих знаків) українською мовою, а також рішення кафедри вузу чи відділу наукової установи про рекомендацію статті до опублікування.

Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно надати ксерокопію оригіналу.

Автори мають дотримуватися таких вимог до оформлення посилань на літературні джерела: зазначити прізвища авторів, укладачів, відповідальних редакторів та ін., видавництво, рік і місце видання, загальну кількість сторінок

або номер сторінки, з якої взято цитату. Бібліографічний опис іноземних джерел потрібно подавати мовою оригіналу, долучаючи до статті ксерокопії титульних сторінок цих видань. Нумерація виносков має бути єдиною для всієї статті (а не для кожної сторінки окремо), наводити їх слід на відповідних сторінках, а не в кінці статті.

При посиланні на нормативно-правовий акт необхідно зазначити його повну назву, дату прийняття, номер (для відомчих — коли і ким затверджено), коли й за яким номером зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а також офіційне джерело опублікування первісного тексту та змін і доповнень.

Автори не повинні передавати ці ж матеріали іншим видавцям до вирішення питання про їх опублікування у «Віснику Верховного Суду України». Редакція може не поділяти думку авторів статей. Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, точність посилань на нормативні акти й інші джерела несуть автори.

Рукописи повертаються лише в разі, коли буде визнано доцільним їх доопрацювання. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з подальшим погодженням із автором.

Інтереси правосуддя у практиці Європейського суду з прав людини та їх значення для правової системи України

С.А. Солоткий,
науковий консультант
відділу консультантів
управління забезпечення
діяльності Судової палати
у кримінальних справах
Верховного Суду України

S u m m a r y

The article reveals the concept of “interests of justice” on example of specific legal situations. In order to give in-depth coverage of this topic the author analyzes the efficient laws of Ukraine and the case law of the European Court of Human Rights. It also reveals the complicated questions of the laws application, resolving of which in practice requires appropriate legislative improvement

Розглядаючи правосуддя як явище, насамперед необхідно з'ясувати його сутність, розкривши її через смислову константу. Питання смислової наповненості правосуддя було предметом дослідження багатьох учених. Наприклад, В.С. Бігун виокремив кілька таких смислів: а) правосуддя як справедливість; б) правосуддя як форма здійснення судової влади; в) правосуддя як вирішення конфлікту (спору); г) правосуддя як судовий спосіб умиротворення балансування; ґ) правосуддя як судовий спосіб здійснення права¹.

Питання внутрішнього смислу правосуддя необхідно розглядати в контексті інтересів правосуддя, існування та реалізація (охорона) яких сприяють здійсненню правосуддя як явища. Аналізуючи ці інтереси з точки зору існування різних смислів правосуддя, можна зробити висновок, що вони відрізняються саме за смислами. Адже справедливе правосуддя має інтереси, що не тотожні інтересам правосуддя як судового способу здійснення права. Спільним для зазначених смислів можна назвати те, що вони, враховуючи результати пізнання, різною мірою спрямовані на пізнання дійсності та її детермінацію.

Розглядаючи правосуддя як специфічний прояв регулятивної функції права, слід погодитись із запропонованою О.Ф. Скакун класифікацією регулятивних функцій права на статичну та динамічну (стимулюючу)². У чому ж тоді виявляється специфіка прояву регулятивної функції права саме у правосудді?

Щоб знайти відповідь на це питання, необхідно звернутися до смислу правосуддя. Незалежно від конкретної смислової наповненості саме у правосудді найбільшою мірою проявляється регулятивна функція права. Важко навіть уявити, що правові норми, які встановлюють певні правила поведінки (статична функція), не забезпечені можливістю відновлення їхньої дії у разі порушення шляхом здійснення правосуддя (динамічна функція).

¹ Див.: Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — № 4. — 2009. — С. 354—362 // http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2009_4/bvsoip.pdf

² Див.: Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник. — К., 2009. — С. 239—240.

Специфіка кримінально-правового прояву інтересів правосуддя полягає у тому, що: 1) правосуддя у кримінальному праві — це наслідок порушення відповідних правових норм, який не може бути виражений інакше, ніж у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення; 2) інтереси правосуддя у кримінальному праві нерозривно пов'язані з кримінальним процесом. Реакційність кримінально-правових відносин, їх полярність (сторона обвинувачення — сторона захисту, жертва — злочинець) вимагають рівних можливостей у вирішенні кримінального конфлікту.

Ще більшої актуальності це питання набуло у зв'язку з тим, що під час кримінального правосуддя до особи застосовують такі засоби впливу, які істотно обмежують не тільки її права (наприклад, при позбавленні права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю), але і її фізичні можливості (позбавлення волі на певний строк, установлення режиму відбування цього виду кримінального покарання).

Правосуддя у кримінальному праві — це наслідок порушення відповідних правових норм, який не може бути виражений інакше, ніж у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення; інтереси правосуддя у кримінальному праві нерозривно пов'язані з кримінальним процесом. Реакційність кримінально-правових відносин, їх полярність (сторона обвинувачення — сторона захисту, жертва — злочинець) вимагають рівних можливостей у вирішенні кримінального конфлікту

Зазначені теоретичні проблеми мають і практичне значення. Поняття «інтереси правосуддя» застосовується насамперед під час здійснення кримінального провадження. Інтереси правосуддя нерозривно пов'язані з проявами права, оскільки суд, вирішуючи конфліктну ситуацію, застосовує правові норми. Тому практичне значення цієї статті полягає у висвітленні змісту інтересів правосуддя, що є умовою подальшого вдосконалення діяльності суду в галузі захисту прав людини.

Питання інтересів правосуддя нерідко стає предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд). Якщо проаналізувати рішення цієї міжнародної судової установи, то стає очевидним, що предметом їх дослідження є те, наскільки у конкретних судових справах держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), виражене право не тільки як сукупність певних національних норм відповідного законодавства, але і як суспільне

явище, що є умовою, запорукою реалізації людиною своїх прав і свобод. Тому важливість рішень Європейського суду слід розглядати у площині прояву права та правової культури.

Поняття, що розглядається, не є і не може бути новим для судової системи України. Її функції в державі закріплені законодавчо. Водночас правова думка не зупиняється тільки на конкретних, визначених підходах: важливим елементом подальшого розвитку права є пошук нових, оптимальних рішень у питаннях судового захисту прав і свобод людини.

Європейський суд уже давно оперує поняттям «інтереси правосуддя». Воно зазначене у ст. 6 Конвенції. Цікавим є те, що це поняття у Конвенції хоч і стосується певного випадку (обмеження публічного розгляду справи судом), проте Європейський суд у частині своїх рішень звертається до нього і в інших ракурсах. Тому важливо висвітлювати зміст інтересів правосуддя з різних точок зору, оскільки правильне їх розуміння зумовлює й правильний підхід у тих питаннях, при вирішенні яких закон

може не давати чіткої та однозначної відповіді.

Неважко помітити, що поняття «інтереси правосуддя» за змістом близьке до мети правосуддя і його завдань.

Враховуючи положення Конституції України про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, стає зрозумілим і положення ст. 55 Конституції, згідно з якою права і свободи людини захищає суд. Саме суд, як незалежний і безсторонній орган має оцінити адекватність тих чи інших правовідносин, які стали предметом його компетенції й прийняти об'єктивне рішення. З цього випливає, що метою правосуддя, його завданнями є всебічний, повний та об'єктивний розгляд і оцінка відповідних правовідносин, що є предметом його компетенції, та постановлення на основі цього законного судового рішення.

Отже, під інтересами правосуддя слід розуміти такі, існування яких безпосередньо пов'язане з виконанням судами своїх функцій.

Удосконалення правового поля України свідчить про здійснення державою певних кроків у напрямі приведення національного законодавства у відповідність із нормами законодавств

країн Європейського співтовариства. Тому, на наш погляд, важливим є аналіз тих ключових положень Конвенції, які сприяють або розкривають зміст поняття «інтереси правосуддя».

Стаття 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд упродовж розумного строку судом, створеним відповідно до закону, багатоаспектна і містить у собі широкий спектр інтересів правосуддя. Говорячи про право на справедливий суд, слід зазначити, що у цьому випадку йдеться про законність судового провадження та обґрунтованість відповідного судового рішення.

Прикладом розуміння інтересів правосуддя у питаннях додержання презумпції невинуватості є рішення від 21 вересня 2006 р. у справі «Грабчук проти України»³, де у п. 42 Європейський суд зазначив: «...Практика Суду встановлює, що презумпція невинуватості порушена, якщо твердження посадової особи щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, відображає думку, що особа винна, коли цього не було встановлено відповідно до закону...».

Аналізуючи конкретні обставини цієї справи, Європейський суд дійшов висновку, що «...оголошення підозр стосовно невинуватості обвинуваченого є припустимим, доки, в результаті закінчення кримінальних проваджень, не було винесено рішення по суті справи. Суд зазначає, що у цій справі рішення про закриття кримінальної справи проти заявниці були сформульовані у термінах, які не залишають сумніву щодо погляду на те, що заявниця вчинила злочин. Зокрема, у рішенні від 4 грудня 2000 р. (див. п. 17) слідчий використав слова: «в діях [заявниці] є склад злочину» та «моменту, коли [заявниця] вчинила злочин», а Володимир-Волинський суд зазначив, що в діяннях заявниці «вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 167 Кримінального кодексу України». Провадження у Володимир-Волинському районному суді, результатом якого стало рішення від 26 квітня 2001 р. (див. п. 19), не було кримінальним за суттю, і йому не вистачало ключових елементів, які зазвичай характеризують судові кримінальні провадження. За цих обставин Суд вважає, що мотиви, використані слідчим та Володимир-Волинським судом, становлять порушення презумпції невинуватості».

Стосовно останньої слід зазначити, що вона діє на різних стадіях кримінального процесу до набрання законної сили обвинувальним

вироком суду. З огляду на зазначене, питання, які має вирішувати суд під час досудового слідства у порядку судового контролю, потребують обережного підходу, за якого суд не вправі висловлювати оцінку тим із них, які повинен вирішувати під час розгляду кримінальної справи по суті.

Судова практика у цих питаннях сформована відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 р. № 4 «Про практику застосування судами України запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строку тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства» (далі — постанова від 25 квітня 2003 р. № 4). Важливим питанням, на яке звернули увагу судді, стало окреслення предмета судового дослідження й висловлення правової позиції лише щодо нього, без тих питань, які суд має вирішувати під час розгляду справи по суті.

Правова позиція судді, яка стосується суті кримінальної справи (правильність кваліфікації дій особи, ступінь її винуватості у вчиненні інкримінованого їй злочину та ін.), повинна бути викладена тільки у відповідному процесуальному документі, яким завершується розгляд справи — у вирокі чи у відповідній постанові про закриття справи

Так само Верховний Суд України звернув увагу судів і на предмет судового дослідження при вирішенні ними питань про проведення огляду, обшуку та виїмки з житла чи іншого володіння особи, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку тощо.

Аналогічна позиція міститься також у ст. 236⁸ Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. (далі — КПК 1960 р.), яка регламентує розгляд судом скарг на постанови органів досудового слідства про порушення кримінальної справи. Отже, правова позиція судді, яка стосується суті кримінальної справи (правильність кваліфікації дій особи, ступінь її винуватості у вчиненні інкримінованого їй злочину та ін.), повинна бути викладена тільки у відповідному процесуальному документі, яким завершується розгляд справи, — у вирокі чи у відповідній постанові про закриття справи.

В іншому випадку Верховний Суд України, переглядаючи судові рішення у порядку виключного провадження у кримінальній справі щодо М.В. і М.М.⁴, скасував постановлені у ній судові рішення через порушення судом норми ст. 54 КПК 1960 р.

³ Див.: Сайт Міністерства юстиції України // <http://www.minjust.gov.ua/19612>

⁴ Див.: Наряд переведень Верховного Суду України у порядку виключного провадження за 2012 р., № 5-40п12.

Обставини, за яких Верховний Суд України дійшов такого висновку, полягали у тому, що суд під час першого розгляду кримінальної справи щодо цих осіб виніс постанову про направлення справи на додаткове розслідування і висловив при цьому певним чином свою правову позицію, а при судовому розгляді цієї справи після повернення її до суду розглянув її, незважаючи на клопотання підсудного Н. про відвід судді. Суд мотивував своє рішення тим, що такий розгляд справи не заборонено законом, оскільки у ст. 54 КПК 1960 р. не вказано такі підстави для відводу судді, як вирішення питання про направлення справи на додаткове розслідування.

Інтереси правосуддя можуть виявитися на різних стадіях кримінального судочинства. Вони поширюються і на справедливий судовий розгляд, і на презумпцію невинуватості, і на додержання балансу інтересів. Питання забезпечення права на захист також стосується інтересів правосуддя. Обставина, що інтереси правосуддя у Конвенції вказані у тих випадках, коли гласний судовий розгляд може зазнати обмеження, жодним чином не орієнтує на вузькість тлумачення поняття «інтереси правосуддя»

Верховний Суд України за результатами перегляду цієї справи прийняв рішення про скасування постановлених у ній судових рішень із направленням справи на новий судовий розгляд, оскільки, як зазначено у його рішенні, суд першої інстанції не приділив достатньо уваги заявленому клопотанню про відвід судді.

Актуальність судових рішень, переглянутих Верховним Судом України, полягає у визнанні того, що питання відводу судді було вирішено без урахування інтересів правосуддя. Якщо детальніше проаналізувати цю ситуацію, то очевидно, що коли суд (суддя), у провадженні якого перебуває справа, не може вирішити її по суті та вживає певних заходів для усунення труднощів, які заважають йому у цьому, він повинен дуже обережно поставитись не тільки до застосування того чи іншого засобу процесуального впливу, але й обережно викладати відповідну аргументацію.

Отже, вчинення судом (суддею) тих чи інших процесуальних дій, пов'язаних із розглядом справи і здійсненням правосуддя, має відбуватись із врахуванням мети правосуддя. І саме це становить інтереси правосуддя.

Опинившись у ситуації, коли національний закон не дає чітких, імперативних вказівок щодо подальших дій, на нашу думку, слід виходити саме з мети здійснення правосуддя й зазначати відповідні інтереси правосуддя з її врахуванням.

Стаття 54 КПК 1960 р. побудована так, що поряд із безумовними підставами для відводу судді вона містить посилання й на інші підстави, які можуть викликати сумнів у його об'єктивності (п. 4 ч. 1). Така позиція законодавця, на наш погляд, логічна з точки зору підходів. У дійсності ж, передбачити кожну ситуацію, яка б давала підстави для однозначного висновку, мабуть, неможливо. Закон у такому виді був би спотворений зайвою казуїстикою. Саме тому він і зобов'язує досліджувати відповідні обставини комплексно, всебічно і з урахуванням цього приходити до висновку — чи можна забезпечити мету правосуддя, прийнявши відповідне рішення, і чи не викличе

сам факт прийняття суддею такого рішення сумнівів у його об'єктивності. За наявності обґрунтованого сумніву в об'єктивності судді необхідно найретельніше досліджувати питання — чи зможе він, розглядаючи справу, забезпечити всебічний, повний і об'єктивний її розгляд?

Інтереси правосуддя можуть виявитися на різних стадіях кримінального судочинства. Вони поширюються і на справедливий судовий розгляд, і на презумпцію невинуватості, і на додержання балансу інтересів. Питання забезпечення права на захист також стосується інтересів правосуддя. Обставина, що інтереси правосуддя у Конвенції вказані у тих випадках, коли гласний судовий розгляд може зазнати обмеження, жодним чином не орієнтує на вузькість тлумачення поняття «інтереси правосуддя».

Отже, іншою складовою, що гарантує право на справедливий суд, є процесуальні гарантії забезпечення права особи на захист.

Забезпечення особі права на захист від кримінального переслідування — це одне із ключових, хоч і не абсолютних, прав людини. Завдяки його здійсненню на практиці реалізується також і принцип змагальності у кримінальному судочинстві. Проте у вітчизняному законодавстві реалізація цього права хоч і відтворена у відповідних законах, але на практиці відповідні законодавчі приписи реалізуються не завжди належним чином або є неповними щодо регулювання відповідних питань. Унаочнюють це програні Україною справи, в яких Європейський суд констатував порушення норм Конвенції через незабезпечення чи неналежне забезпечення цього права, особливо у справах про тяжкі чи особливо тяжкі злочини. Чи можна у такому випадку говорити, що цей аспект зачіпає інтереси

правосуддя? Безумовно, оскільки завданням суду є всебічний, повний і об'єктивний розгляд справи, проведений із додержанням відповідних процедур, забезпеченням відповідних процесуальних прав і можливостей їх реалізації. Крім того, про об'єктивність і всебічність судового розгляду справи важко вести мову в тих випадках, коли, наприклад, не було забезпечено право особи на захист, неналежно мотивовано обвинувальний вирок, не надано належної оцінки тим із доказів, які суд покладає в основу обвинувачення, які були одержані в ході досудового слідства, суд не відреагував на відповідні заяви з боку захисту щодо наявності порушень, допущених органами досудового слідства під час збирання доказів тощо.

Інший аспект розглядуваної проблеми — це реальні гарантії реалізації права на захист. Ідеться про осіб, які вправі здійснювати захист у кримінальних справах.

Якщо проаналізувати КПК 1960 р. та порівняти деякі його положення з відповідними із КПК 2012 р., то стає зрозумілим, що на сьогоднішній день проблема забезпечення конституційного права на захист у вітчизняному законодавстві не тільки не вирішена, а й, певною мірою, загострена.

У рішенні від 16 листопада 2000 р. № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) Конституційний Суд України зазначив, що правову допомогу у кримінальних справах можуть здійснювати також і фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання юридичної допомоги. На підставі цього рішення ст. 44 КПК 1960 р. згідно із Законом від 21 червня 2001 р. № 2533-III «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» зазнала відповідних змін, згідно з якими право на надання правової допомоги мають також фахівці в галузі права, які за законом мають право на надання юридичної допомоги. Таке формулювання та перенесене без змін до ст. 44 КПК 1960 р. призвело до появи великої кількості випадків, коли суд повинен був вирішувати питання про допуск у якості захисника фахівця в галузі права. Відповідна судова практика та думки суддів із цього приводу не були однозначними. Певною мірою вирішити цю проблему вдалося, коли Пленум Верховного

Суду України 24 жовтня 2003 р. прийняв постанову № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві». Так, у п. 8 зазначеної постанови Пленум визнав правильною практику тих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають фахівців у галузі права до здійснення захисту в кримінальних справах.

Ця проблема так і не була належно вирішена на законодавчому рівні. Навіть у рішенні від 24 листопада 2011 р., прийнятому у справі «Загородній проти України»⁵, Європейський суд визнав порушення п. 1 та підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції, оскільки право заявника на вільний вибір захисника було обмежено у спосіб, несумісний із вимогами вказаних положень. Із огляду на те, що, не вирішивши протягом тривалого періоду питання щодо обмеження вибору захисника, держава створила ситуацію, несумісну з принципом юридичної визначеності.

Із прийняттям КПК 2012 р. ситуація щодо цього питання виправлена не була. Навіть у ст. 45 КПК 2012 р. про фахівців у галузі права взагалі не згадано. Враховуючи, що процесуальна діяльність має відбуватися у відповідних, окреслених законом рамках, при тлумаченні цієї норми у КПК 2012 р. можна зробити висновок, що законодавець вирішив проблему досить радикальним способом — істотно обмежив коло осіб, які вправі здійснювати захист у кримінальних справах.

Європейський суд у п. 30 рішення від 12 лютого 1985 р. у справі «Колоцца проти Італії»⁶ зазначив, що «...держави-учасники користуються широким розсудом, що стосується вибору заходів, розрахованих на забезпечення відповідності їх правових систем вимогам п. 1 ст. 6 Конвенції.

Завданнями Суду не передбачено зобов'язувати держави вживати такі заходи, він лише визначає, чи було досягнуто результат, передбачений Конвенцією. Для цього наявні у внутрішньому законодавстві заходи мають бути ефективними».

У цьому випадку йдеться не про критику відповідних положень законодавства, а про спробу оцінити ефективність наявних у національному законодавстві заходів.

Можна простежити логіку законодавця щодо забезпечення належного й ефективного захисту прав і свобод людини. Він стверджує, що адвокат із відповідним посвідченням, яке він отримав,

⁵ Див.: Сайт Міністерства юстиції України // <http://www.minjust.gov.ua/19612>

⁶ Див.: Європейський Суд по правам человека. Избранные решения. — В 2 т. — М., 2000. — Т. 1. — С. 495 (Тут і далі — переклад автора).

склавши відповідний кваліфікаційний іспит, реалізує собою певну гарантію належного та якісного захисту в кримінальних справах. Проте такий підхід, на нашу думку, не призведе до підвищення якості захисту в кримінальних справах і забезпечення належної процесуальної поведінки у кримінальному судочинстві. У чинному процесуальному законодавстві передбачено достатньо засобів впливу на учасників процесу з метою забезпечення їхньої належної процесуальної поведінки. Тому призначення захисниками тільки адвокатів не вирішить проблеми якості захисту в кримінальній справі. Слід також враховувати, що відносини між захисником і підзахисним мають у своїй основі цивільно-правову складову — договір про надання послуг. Неналежна процесуальна поведінка захисника повинна отримувати відповідне реагування як із боку суду, який розглядає справу, так і з боку підзахисного (щодо якості захисту).

Подібна позиція законодавця нівелює гарантоване ст. 59 Конституції право *вільного вибору* захисника. Адже коло осіб, які вправі здійснювати захист, обмежено законодавцем, а, враховуючи, що питання якості захисту повинні бути предметом обговорення сторін і результатом їхньої взаємної довіри, це коло обмежено невинновданно.

Оскільки одна з функцій правосуддя — правозахисна, то захист прав сторін у кримінальному процесі при здійсненні правосуддя набуває принципового значення з точки зору законності цього процесу. Захист прав потерпілого не повинен відбуватися за рахунок обмеження захисту прав обвинуваченого, так само і навпаки. У протилежному випадку принцип рівності сторін до певної міри стає фікцією

Отже, зазначене питання потребує інших концептуальних вирішень, ніж ті, що запропоновані у КПК 2012 р. та відповідному чинному законодавстві.

Поняття «баланс інтересів», як складова частина поняття «інтереси правосуддя», містить у собі певну полярність. Йдеться про контроль над злочинністю і про права та свободи окремої людини, яка потрапила до сфери кримінального судочинства. На необхідності пошуку такого балансу між імперативністю й диспозитивністю наголошував В.Т. Маляренко. Він, зокрема, зазначав, що «...небезпечно як переоцінювати важливість та непорушність прав і свобод людини, так і недооцінювати їх. Права й свободи та їх обмеження мають бути у певних розумних межах і збалансованими...» та «...необхідно

шукати баланс між двома цінностями — правами людини і ступенем контролю над злочинністю, тобто знаходити оптимальне співвідношення між публічністю і диспозитивністю...»⁷.

На нашу думку, слід погодитися з тим, що необхідність пошуку такого балансу в нашій країні існує. «Правова захищеність, юридичні гарантії» — це поняття, які повинні бути конкретними і з реальним змістом. При цьому запорукою ефективного пошуку такого балансу має бути правильне розуміння кількох положень.

Оскільки одна з функцій правосуддя — правозахисна, то захист прав сторін у кримінальному процесі при здійсненні правосуддя набуває принципового значення з точки зору законності цього процесу. Захист прав потерпілого не повинен відбуватися за рахунок обмеження захисту прав обвинуваченого, так само і навпаки. У протилежному випадку принцип рівності сторін до певної міри стає фікцією.

Друге впливає з першого. Правова захищеність (юридичні гарантії) з урахуванням статусу стосується як потерпілого, так і обвинуваченого. Статус цих учасників кримінального провадження відіграє вирішальну роль у цьому питанні, оскільки йдеться про юридичні гарантії відновлення суспільних правовідносин, відшкодування шкоди потерпілому внаслідок злочину з одного боку і такі самі гарантії неможливості свавільного кримінального переслідування, неможливості одержання доказів злочинним шляхом, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, з іншого.

Досліджуючи практику Європейського суду, можна зробити висновки, що саме у цій площині міжнародна судова установа оперує поняттям «баланс інтересів».

Щодо питань обмеження права на публічний, гласний судовий розгляд кримінальної справи з урахуванням балансу відповідних інтересів цікавими є рішення Європейського суду. Так, у рішенні від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України» Європейський суд визнав, що мало місце порушення норм ст. 6 Конвенції, зокрема у питанні забезпечення прозорого і відкритого судового розгляду кримінальної справи⁸.

Оцінюючи зазначені обставини, Європейський суд наголосив, що «...забезпечення відкритості судового розгляду становить

⁷ Маляренко В.Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. — Вісник Верховного Суду України. — № 7. — 2004. — С. 2—11.

⁸ Див.: Сайт Міністерства юстиції України // <http://www.minjust.gov.ua/19612>

основоположний принцип, закріплений у п. 1 ст. 6. Такий публічний характер судового розгляду гарантує сторонам у справі, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного контролю; це також один із засобів підтримання довіри до судів. Здійснення правосуддя і, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, таким чином, сприяє реалізації мети п. 1 ст. 6, а саме — справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним із основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції» (див. рішення від 4 грудня 2008 р. у справі «Белашев проти Росії» (*Belashev v. Russia*), № 28617/03, п. 79).

Вирішення питання про відкритий чи закритий судовий розгляд завжди повинно відбуватися із врахуванням необхідності додержання відповідних прав осіб, інтересів органів досудового слідства та необхідності забезпечення відкритого, гласного та прозорого судового розгляду справи, особливо у тих випадках, коли справа набуває суспільної значущості й актуальності

Водночас Європейський суд зазначив, що існують винятки з вимоги забезпечення відкритості судового розгляду. Це впливає з тексту п. 1 ст. 6, який передбачає, що «преса і громадськість можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах ... національної безпеки в демократичному суспільстві, ... або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Отже, згідно зі ст. 6 іноді може бути необхідним обмеження відкритості й публічності процесу для забезпечення безпеки свідків чи нерозголошення відомостей про них або навпаки — необхідним сприяти вільному обміну інформацією та думками при здійсненні судочинства (див. рішення у справі «Б. і П. проти Сполученого Королівства» (*B. and P. v. the United Kingdom*), № 36 337/97 і № 35974/97, п. 37, ECHR 2001-III).

Ураховуючи характер і зміст обвинувачень, пред'явлених заявникові та іншим підсудним, а також широке висвітлення в засобах масової інформації судового процесу в цій кримінальній справі, Європейський суд визнав, що справа була надзвичайно значущою для громадськості.

Аргументи суду першої інстанції щодо проведення закритого судового розгляду справи (посилання на необхідність не допустити розголошення показань свідків і потерпілих та загальне посилення на безпеку учасників процесу) не були визнані

Європейським судом як підстави, які могли б виправдовувати позбавлення громадськості можливості бути присутньою протягом усього процесу в суді першої інстанції.

Отже, очевидним є те, що Європейський суд визнав факт порушення балансу відповідних інтересів — тих, що стосуються обмеження гласного і відкритого судового розгляду та необхідності забезпечення гласного і відкритого судового розгляду. Вирішення питання про відкритий чи закритий судовий розгляд завжди повинно відбуватися із врахуванням необхідності додержання відповідних прав осіб, інтересів органів досудового слідства та необхідності забезпечення відкритого, гласного та прозорого судового розгляду справи, особливо у тих випадках, коли справа набуває суспільної значущості й актуальності.

Інший, складніший приклад тлумачення балансу інтересів міститься у рішенні від 7 липня 1989 р. Європейського суду у справі «Серінг проти Сполученого Королівства»⁹.

У цій справі міністр юстиції Великобританії за результатами розгляду запиту зі Сполучених Штатів Америки прийняв рішення про екстрадицію Йенса Серінга до штату Вірджинія, де мала розглядатися кримінальна справа за обвинуваченням Серінга в умисному вбивстві кількох осіб із особливою жорстокістю. Заявник подав скаргу до Комісії з прав людини, в якій стверджував, що виконання цього запиту призведе до порушення ст. 3 Конвенції, оскільки його буде піддано нелюдському покаранню (засуджено до смертної кари); крім того, він зазнає тортур, змістом яких буде відчуження «синдрому камери смертників».

Як відзначив Європейський суд у п. 86 цього рішення, «...при визначенні меж застосування Конвенції і ст. 3, не можна ігнорувати мету екстрадиції, яка полягає у тому, щоб злочинець, який приховується від правосуддя, не зміг ухилитися від правосуддя».

Зазначений приклад цікавий тим, що у ньому йдеться про припущення заявника (Серінга) про можливі наслідки видачі його США. Тому, обґрунтовуючи необхідність розгляду цієї справи, Європейський суд у п. 90 рішення вказав, що «...органи Конвенції не вирішують питань про існування чи навпаки, відсутність можливих, а не реальних порушень Конвенції. Однак у тих випадках, коли заявник стверджує, що рішення

⁹ Див.: Європейський суд по правам человека. Избранные решения. — В 2 т. — М., 2000. — Т. 2. — С. 637—656.

про його екстрадицію призведе до порушення ст. 3 через передбачувані наслідки у країні, що зробила запит на видачу, необхідним є відхід від цього принципу, через серйозний і невідворотний характер шкоди».

Необхідність у додержанні балансу інтересів може виникати на різних стадіях кримінального провадження. Це можливо як на стадії судового розгляду, так і під час вирішення питань, пов'язаних із обмеженням конституційних прав громадян, що відбувається за рішенням суду.

Сутність судового контролю за питаннями, вирішення яких може обмежити права і свободи громадян, насамперед полягає у всебічному, об'єктивному дослідженні необхідності застосування таких обмежень, зважуванні балансу інтересів

Водночас Європейський суд дійшов висновку, що виконання Сполученим Королівством запиту про видачу Серінга США становило б порушення ст. 3 Конвенції через «...значну тривалість перебування у камері смертників в екстремальних умовах, у стані постійної та наростаючої пригніченості в очікуванні виконання смертного вироку, а також враховуючи особисті обставини заявника, зокрема, його вік і психічний стан у момент вчинення злочину, видача заявника США означала б для нього реальний ризик бути підданим поводженню, яке перевищує межі, встановлені у ст. 3». З іншого боку Європейський суд відзначив, що у цій ситуації досягнення правомірної мети екстрадиції можна досягти іншими засобами, які не потягнуть за собою страждань такої виключної сили і тривалості.

Думка судді Європейського суду Де Мейера із цього приводу сформульована більш радикально: «Коли йдеться про право на життя, жодна держава, до якої звернулися із запитом про видачу, не вправі допустити, щоб країна запиту вчинила такі дії, які країна видачі не має права вчинити»¹⁰.

Необхідність у додержанні балансу інтересів може виникати на різних стадіях кримінального провадження. Це можливо як на стадії судового розгляду, так і під час вирішення питань, пов'язаних із обмеженням конституційних прав громадян, що відбувається за рішенням суду.

Сутність судового контролю за питаннями, вирішення яких може обмежити права і свободи громадян, насамперед полягає у всебічному, об'єктивному дослідженні необхідності застосування таких обмежень, зважуванні балансу інтересів.

Пленум Верховного Суду України у постанові від 25 квітня 2003 р. № 4 звернув увагу судів на необхідність додержання норм процесуального законодавства, яке регулює порядок обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту чи

при тимчасовому затриманні особи. Так, судам було надано роз'яснення щодо предмета судового дослідження при вирішенні цього питання.

У рішенні від 21 квітня 2011 р. у справі «Нечипорук і Йонкало проти України»¹¹ Європейський суд зазначив, що зміна судом обраного заявнику запобіжного заходу з

підписки про невиїзд на взяття під варту, з підстав тяжкості обвинувачень, ризику ухилення заявника від слідства і ризику впливу на свідків (див. п. 98). Жодна з цих підстав не видається належною. Тяжкість обвинувачень суттєво не змінилася, тому що 30 листопада 2006 р. відбулася лише перекваліфікація дій, у вчиненні яких підозрювали заявника, оскільки жодних нових фактів чи обставин не було виявлено. Щодо ризику ухилення від слідства, то ані прокурор, ані суди не навели прикладів поведінки заявника під час його перебування на підписці про невиїзд, яка могла б свідчити про існування такого ризику. Отже, заявлені свідками побоювання за свою безпеку, як вбачається з матеріалів справи, виникли лише через відчуття, що за ними хтось стежить, і не ґрунтувалися на доказах причетності до цього заявника. Проте суди не дослідили доводи заявника на користь його звільнення під час провадження (через поганий стан здоров'я, сімейні та особисті обставини), хоча всі вони були підтвержені документально.

Із огляду на зазначене Європейський суд визнав, що за обставин цієї справи національні органи не надали всебічного обґрунтування рішення про позбавлення заявника свободи з 18 по 21 грудня 2006 р., і тому його можна вважати свавільним.

Зазначені приклади свідчать про виняткову складність розуміння застосування поняття «баланс інтересів». Європейський суд — це міжнародна судова установа, яка вправі тлумачити норми Конвенції, а рішення Європейського суду мають прецедентний характер. Межі дослідження Європейським судом питань додержання норм Конвенції ширші та, як свідчить приклад у справі Серінга, включають і певне прогнозування поведінки держав у особі відповідних органів.

¹⁰ Зазнач. праця. — С. 657.

¹¹ Див.: Сайт Міністерства юстиції України // <http://www.minjust.gov.ua/19612>

Звичайно, національний суд розглядає кримінальну справу або вирішує питання, пов'язані із тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод людини у певних, установлених законом, межах пред'явленого обвинувачення чи предмета судового дослідження при вирішенні відповідних питань. Проте орієнтиром у цьому є те, що коли перед судом постає питання співвідношення інтересів, вирішувати його слід обережно, всебічно вивчивши обставини справи, особу винного, а також дослідивши — чи можливо досягти відповідної мети іншими способами, змістом яких буде мінімізація втручання у реалізацію людиною своїх прав і свобод.

Правосуддя нерозривно пов'язане із правосвідомістю. Від того, наскільки носій судової влади розуміє право, відчуває необхідність пошуку оптимальних шляхів вирішення правових конфліктів, значною мірою залежить якість правосуддя, його відповідність праву. Коло інтересів правосуддя при цьому також формується з урахуванням правосвідомості суб'єкта правосуддя

Слід також вказати на проблему тлумачення законодавства у процесі правозастосування. Адже правосуддя, як складова юридичної діяльності, специфічно відрізняється тим, що: 1) саме суд є тим правозастосовним органом, рішенням якого вирішується правовий конфлікт; 2) судові рішення обов'язкові до виконання, а його невиконання тягне за собою юридичну відповідальність тощо. Тому виникає запитання, чи ефективно те правове поле, в якому суд здійснює свою діяльність?

На нашу думку, мірилом такої ефективності є, зокрема, повнота й логічна узгодженість понятійного апарату законодавства та наявність чітких механізмів реалізації правових норм на практиці.

Поставлене питання також потребує детального дослідження, проте важливою в контексті змісту цієї статті є саме постановка проблеми. Питання понятійного апарату

в Україні — предмет вивчення як учених лінгвістів, так і юристів¹². О.Ф. Скакун під час міжнародної наукової конференції, присвяченої актуальним питанням правової науки, що проходила 13—14 грудня 2002 р. у Харкові, проаналізувала ті з них, що стосуються термінології законодавства. Таким чином проблеми правозастосування в Україні нерідко пов'язані із недоліками відповідного понятійного апарату законодавства. Часто ті чи інші поняття, вживані у Кримінальному кодексі України, роз'яснювалися у постановах Пленуму Верховного Суду України. Позитивно відзначаючи таку роботу, слід визнати, що недоліки понятійного апарату вітчизня-

ного законодавства носять системний характер. Тому їх подолання потребує й відповідних заходів, передусім на законодавчому рівні.

Правосуддя нерозривно пов'язане із правосвідомістю. Від того, наскільки носій судової влади розуміє право, відчуває необхідність пошуку оптимальних шляхів вирішення правових конфліктів, значною мірою залежить якість правосуддя, його відповідність праву. Коло інтересів правосуддя при цьому також формується з урахуванням правосвідомості суб'єкта правосуддя.

Суду належить одне з ключових місць у системі суспільних цінностей, оскільки він виступає як гарант забезпечення громадян від можливих проявів свавілля органів державної влади, так і гарант відновлення й подальшого розвитку суспільних правовідносин, і, певною мірою, фактором умиротворення суспільства, особливо у випадках, коли йдеться про кримінальні злочини. Тому принципового, стратегічного значення набуває напрацювання таких орієнтирів, за яких діяльність суду повністю відповідатиме як світовим правовим стандартам, так і відповідним потребам суспільного життя.

¹² Див., напр.: Тростюк З. А. Понятійний апарат особливої частини Кримінального кодексу України. — К., 2003. — С. 3—138.

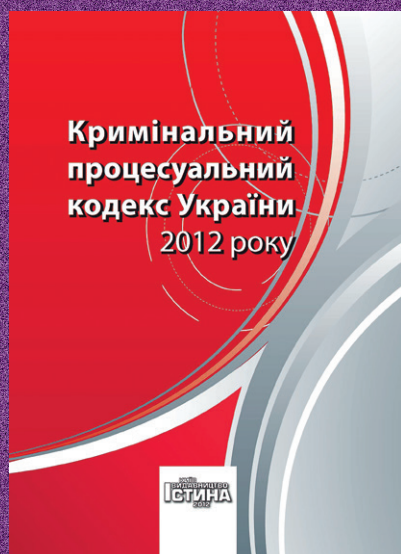

Видавництво «Істина» пропонує:

Лобойко Л. М. Кримінальний процес: Підручник. — К., 2013. — 432 с.

У книзі розкрито зміст основних понять кримінальної процесуальної науки, проаналізовано проблеми практики застосування норм кримінального процесуального права органами досудового розслідування, прокуратури та суду. Книга підготовлена автором із урахуванням вісімнадцятирічного досвіду викладання кримінального процесу у вищих юридичних навчальних закладах III і IV рівнів акредитації.

Для студентів і курсантів, які навчаються за спеціальностями «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність», викладачів, юристів-практиків і всіх, хто цікавиться проблемами кримінального процесу.

Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року. — К., 2012. — 380 с.

Бурак В.Я. Правові засади захисту трудових прав працівників: Навчальний посібник. — К., 2013. — 186 с.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми спецкурсу «Правові засади захисту трудових прав працівників». У посібнику на основі чинного трудового законодавства та практики його застосування розкриваються основні правові форми захисту трудових прав і законних інтересів працівників.

Книга стане у нагоді для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, працівників юридичної і кадрової служб, працівників профспілкових організацій та усіх, хто цікавиться трудовим правом.

З приводу придбання книг звертайтеся до видавництва «Істина»:

04108, м. Київ,
проспект Правди, 31-А, офіс 511
Телефони: 0(44) 468–3131, 464–1442
e-mail: istina_knigi@ukr.net
www.istina-books.com.ua